پښتو سندرې

لیکونکی: گل پا چا «الفت»

کابل- ۱۳۲۳ هجري شمسي

حمد و ثنا

په نامه د هغه خدای مې دا بیان دی   چه یو نوم ئې په نومونو کښې سبحان دی
په سجود ئې مځکې سر دی لګولی   هم ئې زوږند په رکوع سره آسمان دی
هره ونه په قیام سره ولاړه   هر ګیاه ئې په تسبیح سره زبان دی
همه واړه په تسبیح د ده مشغول دي   که ملك دی که پیری دی که انسان دی
هر ماهي ئې په اوبو کښې حمد وائي   هر مارغه ئې په چمن کښې ثنا خوان دی

«رحمان بابا»

یادونه: دا کتاب په ۱۳۲۳ هجري ش. کښې لیکل شوی و، او د کال په مطبوعاتي جوائزو کښې یې لمړی جایزه اخیستې وه. بیا په کال ۱۳۲۵ هجري ش. کښې د کتاب د تکمیل د پاره نورې برخې هم و لیکل شوې او کتاب د پښتو ټولنې له خوا چاپ شو.

لوستونکو ته

د بلبلو په نظر ګلو ته ګورئ
لیلی نه ده چا لیدلې بې مجنونه

چه سل زړونه په یوه نګاه ژوندی کړې
لوی حکمت دی ستا د سترګو په کاته کښې

د بې دردو هېڅ له عشقه بهره نشته
موز یکی ته د پیزوان خبرې مکړه

مرده دل لره له ذوقه خبر نشته
په نهاد کښې ئې د مینې اثر نشته

هر سړی لره د مینی هنر بویه
نور فکرونه له زړه وباسه بی عشقه
دروزن په دیده ګوری ذره لمرته
امتیاز د نیك وبد نشی کولی

غافل زړه لره له ذوقه خبر بویه
ناقابله ځوی له کوره بدربویه
د ریبار په سترګو ریار عاشقان وینی
په دا غټو سترګو کله آسمان وینی

مطلب ته را بلنه

که د دنیا د نیمګړی بازار له شور و غوغا نه لږ څه لرې شو، که د غرو دزرکو او دبڼ د بلبلو آواز ته غوږ کښېږدو، که د جړوبیو او آبشارونو شورو فریاد ته ښه ځیر شو او د رڼو ستورو د سترګکونو په معنی وپوهېږو، که د زمانې یادداشتونه را برسېره کړو او سترګې وغړوو، پدې شنو ناوونو او ښکلو درو کښې د پښتو ډېر شاعران وینو چه لکه سرشار آبشارونه د خپلو اوښکو له کاروان او شورو فریاد سره تېر شویدي چه تر اوسه ئې آوازونه پدې پاکه هوا کښې ګرزي او د آسمان په شنه ډنډ کښې غوټې وهي.
پدې غرو او رغو کښې ډېرې د سورنارې لکه د شپنو شپېلۍ اوچتی شوی چه اوس هم زرکې ورپسی ځان له ګرنګه ولی او د هوا کوترې ورپسې تروړې ګرزی.

هندوکش او سپین غر تر اوسه پوری هماغه نارو ته گوش به آواز ولاړ دي او د آسمان په لمنو کښې ورپسی ځار کوی، د مشرقي تورغر او د تیرا سوی غرونه د همدوی په غم کښې تك تور او لوغړن له تاوه ډك ښکاره کېږی، سیندونه او دریابونه په همدوی پسې شپه او ورځ ناقراره دی، د کسي غر د همدوی په مناجاتو او رازونیاز د خدای په دربار کښې په قیام ولاړ دی. د سوریانو او غوریانو کروړان او پهلوانان په همدغو نغمو کښې راته ځان ښئ د روښانه فکرو خاوندان په همدغو شاعرانه نغماتو کښې را سره خبری کوی او په همدغه عالم کښې د خپلو توریالیو او ننګیالو په نامه خوشحالیږو او رحمانی تعلیمونه اروو.

مونږ له ډېر وخته را ایسې شعر او شاعران لرو چه خانان او قلندران، پاشاهان او امیران، پیران او بابا ګان پکښې وینو او افتخار پرې کوو. کوم شی چه مونږ ته له خپلو پلرو او نیکو، مشرانو او پادشاهانو، فقیرانو او قلندرانو پاته دی او هر څه پکښې شته هغه باید د قدر او قدر منو په نظر وګورو.

هر څه چه غواړئ او په هر شی پسی چه ګرزئ په دغو الهامی نغمو او پښتو سندرو کښې پیدا کېږی. د پاك خدای مینه او محبت، د ښایست او ښکلیتوب ستاینه، د عشق ناقراری او لیوالتیا، د عقل سر ګردانی او حیرانتیا، د سپینې تورې ځل او برېښنا، د ایمان ټینګوالی، د معرفت اسرار، حکیمانه لارښودنی، د صوفیانو نغوتې، د پادشاهانو درب و دروب هر څه راته پکښې خپل ځان ښئ او پوهیږو چه زمونږ پخوانیو او اسلافو هر راز شعور درلود او په هر څه ښه پوهېدل.

کله چه مونږ پټی سترګی او په درانه خوب ویده وو، کله چه مونږ د خپلو په قدر نه پوهېدو او پردیو سندرو ته به خلقو نځل، کله چه زمونږ رباب ماته او بې سره و، له خپلو شاعرانو بی خبره وو او د خپل باغ و بڼ د بلبلو په ژبه هم نه پوهېدو، اوس هغه د غفلت دوره تېره شوه، او زمونږ په ادبی نهضت کښې دومره رڼا پیدا شوه چه په دولسو پیړیو کښې یعنی د دوهم هجری قرن تر اوایلو پورې د شعر او ادب او پښتونولی کروړان او پاخه استاذان وینو، او په دغه رڼا کښې راته هر راز ښکلې نورانی څېرې ښکاره کېږی او ویلی شو:

په هر وخت کښې وه زمونږه ډیوه روښانه	دروبزه کړې هر چــا زمــونږ له خــوانه

نو که چېری له دغی روحی غذا او آسمانی الهاماتو سره څه مینه لرئ یا غواړئ چه د روح او زړه، ذوق او فکر پالنه او روزنه وکړئ، دا اشعار په وارو وارو او په غورو فکرولولئ

مګر په خوارو سترګو او د عدم اعتنا په نظر ورته مه ګورئ، ځوك چه په دغه مرض اخته وی هغه پدې خوند نه پوهیږی او نه ورځنی څه فایده اخستلی شی، لکه چه یوه سمسور باغ او ښکلی ګلزار ته ډېر د هوا مرغان راښکته کیږی مګر کومه برخه چه بلبل او بورائی د ګلو په ننداره کښې لری ښائی چه نور ډېر مرغان ئې ونلری، انسانان هم ټول په دغه برخه کښې یو راز نه دي او لکه چه خوشحال خان خټك وائي:

دوه سړي په باغ کښې ګډ شي یو ګل ګوري دویـــــم ګـــرزي پـه طلـــب د خـــارو خـــس

ځوك د ګلو سیل کوي او ځوك پکښې خس و خاشاك لټوی، د ځینو سترګې پټې کړی وی او هېڅ نه وینی، ځینی نور په هره شنه پاڼه کښې د معرفت دفترونه لولی، په شعر او وینا کښې هم ځیني داسی لطایف او خوندونه وی چه غافلانو او بی اعتنا خلقو ته ځان نه ښئ او هر ځوك ئې نشي لیدلی.

دا خبره ماته د اشعارو د انتخاب په وخت کښې ځو ځو ځله په تجربه معلومه شوېده چه په سرسري نظر راته ځینی بیتونه عادی او معمولی واېښدل مګر په حقیقت کښې هغسی نه و، چه یو مثال ئی اوس هم راته یاددی او هغه د عبدالقادر خان دا بیت دی:

وائی چه وبـال دی چـه نظرو ښه مـخ ته

ما په دواړو سترګو قبول کړی دا وبال دی

که ځوك د عبدالقادر خان دیوان داسې لولی لکه چه د صرفمیرګردان کوی یا په بی اعتنائی ورته ګوري دا بیت به ورته محض خبره ښکاره شی مګر همدغه ساده خبره یو شعری لطف لری چه هغه په دواړو سترګو قبلول دی ځکه چه دا محاوره دلته اصطلاحی او حقیقی دواړه معنا وی افاده کولی شی او وروسته تر ډېر التفاته معلومیږی چه د دیدن په وخت کښې دا مصرع ویل (ما په دواړو سترګو قبول کړی دا وبال دی) څه حقیقی کیف لري.

په مقصد پیل

هر ملت چه ژبه لری او ګړېږی هغه شعر او ادب هم لری که مونږ د دنیا مختلف قومونه او هیوادونه ولټوو په هر ځای او هر تېر کښې وحشی وی که مدنی، ضعیف وی او که قوی، عالم وی او که جاهل، بډای وی او که فقیر شعر او ادب مومو او ځو تنه شاعران پکښې پیدا کولی شو ځکه چه شعر د انسان په طبیعت او خټه کښې اغږل شوېدی او دنیا پخپله هم په حقیقت کښې یو شعر دی له کوم وخته چه انسان په ژړا او خندا پوهېدلی او د تعجب احساس پکښې پیدا شوی د شعر نغمه هم اوچته شوی او د دنیا په ګلزار کښې په مینه مست بلبلان پیدا شویدي مګر دا نغمه وخت په وخت د ژوندانه له تغیراتو او تحول سره بل راز شویده او ډېري مرحلې وربانديٍ راغلی دی یعنی په لمړیو وختو کښې شعر یوازی د اعجاب، او احساس او بدیعی خیالاتو سندره وه وروسته چه په انسانی جمعیت کښې د اغراضو او مقاصدو نیلی وځغلېدی او د ځینو مطالبو دپاره راز راز علل او سببونه وپېژندل شوه شعر هم تحول پیدا کړ او د ځینو مراعاتونو په اثر کښې له خپل محور څخه وخوځېده یعنی د اجتماعی حیات او ژوندون په تقاضا د یوه او بل د خوشحالۍ او زړه جلبولو دپاره وویل شو او په دغه صافه هنداره کښې علاوه پر احساسی تاثراتو نور شیان هم ښکاره شوه.

کله چه انسان په قبیلوی اجتماعاتو کښې ژوند کاوه او د قومی رقابتونو بازار تودو شعر هم د همدغه حیات له تاثیر لاندی راغلی او د یوی قبیلې د خندا یا ژړا ترجماني ئې کړېده- په هغه وخت کښې چه د پهلوانۍ میدانونه په هر ځای کښې جوړ شوی و، او بی له قوته بل افتخار نه پېژانده کېده د شعر قبله یا معشوقه هم رستمان و، او بی د سلاطینو له درباره ئې په بل ځای کښې استوګنه درلوده – کله چه د اسلام مقدس او سپېڅلو تعلیماتو انسان د اخوت او وروروليٍ خواته را وباله او جاهلی عصبیتونه ئې ورك کړه شعر هم لږ څه بین رنګ پیدا کړ او ټول انسانان ئې یو د بل ورونه او د یوه وجود غړی وبلل چه باید یو د بل په درد متاثر او ناقرار شي.

له کومه وخته چه په دنیا کښې د ملیت جنډه په هر ځای کښې جګه شوه شعر هم ورته سر تیټ کړ او د ملی مفاخرو په رنګ رنګین شو – نو له دغه اجمالی سیر څخه معلومېږی چه شعر او ادب د انسانانو د ژوند عکس یا سیوری دی چه د ژوندون له تغیر سره سم تغیر مومی او بل راز کېږی یعنی لکه کاپر ګل وخت په وخت خپل مخ یوه خوا او بله خوا اړوی او غاړه کړوی.

د همدی لامله تشبیهات او استعارات، تخیل او تعبیر، سلوك او انشا، مطالب او مضامین، لهجه او آهنګ په هر عصر کښې بدلېږی او د ژوندانه له عمومی رنګه رنګ اخلی – نو ویلی شو چه ادب او شعر د انسان د ژوند هنداره ده، یا په بل عبارت انسان په ادبی دنیا کښې ژوند کوی او د ژوند په هره دوره کښې یو ډول ادب لری.

د پښتو شعر هم خو تاریخی دورې تېرې کړي چه هره دوره ئې مخصوص رنګ او د هغه وخت له حیاتی وضعیت سره تناسب لری- څنګه چه په غرنی هیواو کښې لوړی ژوری یا تاوده او ساړه ځایونه په تفاوت سره لیدل کېږی دغسی زمونږ په شعر و ادب کښې هم تیټ و پاس او نشیب و فراز لیده شی او په لوړتیا یا ښکته والی کښې ئې زیات فرقونه ګورو کله د پښتو د شعر یوه دوره د ارتقا دوره بولو مګر چه له هغه ورسك څخه هغه پلو ګورو او لوړې څوکې (قلی) راته ښکاره شی بیا وایو چه دا د هبوط او ادبی نزول دوره ده چه د تاریخی مجهولتیا له کبله مونږ وربانْدی بل راز ګمان کاوه.

د دې شلېدلی او زاړه کتاب د آغاز او انجام، منځ او آخر په تعین کښې ښائې چه مونږ ډېر ځله سهوه شو او په ادبی تتبعاتو او اجتهادونو کښې ډېر وغولېږو مګر بیا هم ورځ په ورځ حقیقت او حقائقو ته نږدی کېږو او د رڼا خواته ځو.

کله چه پښتو ټولنی د پښتو شاعرانو په باب کښې کوم اثر ولیکه هلته داسی وبرېښېده چه زمونږ ادبی تاریخ له (۳۰۰ هـ) څخه شروع کېږی، وروسته تر دی چه ښاغلی حبیبی د خپلو تتبعاتو او لټون په اثر کښې د پښتو یوه خورا قیمتی ذخیره (پټه خزانه) ومونده هلته یوه نوې رڼا وځلېده او د امیر کروړ د یوې حماسی او فخری سندری په استناد ثابته شوه چه د پښتو شعر د ۱۳۹ په شاوخوا کښې هم ځینی داسی نمونی لری چه پوره ادبی پوخوالی پکښې لیده شی او معلومېږی چه په دغه وخت کښې پښتو پخپلو کلماتو او اصطلاحاتو کښې سره د فصاحت او روانی له مراعاته ډېر ښه ادبی تعبیرات خوندی کولی شوه لکه چه له دی لاندې سندری څخه معلومېږی:

ویاړنه

زه یم زمری پر دې نړۍ له ما اتل نسته — پرهند و سند و پر تخار او پر کابل نسته

بل په زابل نسته — له ما اتل نسته

غشی د من می ځی بریښنا پر مېرځمنو باندې — په ژوبله یو نم یرغالم پر تښتېدونو باندی

په ماتېدونو باندې — له ما اتل نسته
زما د بریـو پرخـول تاوېری هسك په نمنځ وپه ویاړ — دآسی له سوومی مځکه رېږوی غرونه کاندم لتاړ

کړم ایوادونه اوجاړ — له ما اتل نسته
زمـا د تــورې تـر شـپول لانــدی دی هــرات اوجــروم — غـرچ و بامیـان و تخـار بـولی نـوم زمـا پـه اودوم

زه پېژندوی یم په روم — له ما اتل نسته
پـر مـرو زمـا غشـی لـوئی ډاری د ښـن راښخـه — د هریـوا لـرو دپرخنـډو ځـم تښـتی پلـن راښخـه

رپی زړن را ښخه — له ما اتل نسته
د زرنـج سـوبه مـی د تـورې پـه مخسـور وکـړه — پـه باداری مـی لـوړا وی د کـول د سـور وکـړه

سترمی تر بور وکړه — له ما اتل نسته
خپلـــو وګـــړو لـــره لـــوراو پیرزوینـــه کـــوم — دوی په ډاډ نه ښه بامم ښه ئې روزنه کـوم

تل ئې ودنه کوم — له ما اتل نسته
پر لویـو غرومې وینا درومې نـه پـه ځنډو پـه ټال — نړی زمـا ده نـوم مې بـولی پـر دریـځ ستایوال

په ورځو شپو میاشت و کال — له ما اتل نسته

په دې سندره کښې د توری ترشپول لاندی ملکونه ګڼل، د بریو پر خول د هسك تاوېدل داس له سوو ښخه د ځمکی رېږدېدل، غرونه لتاړول، د من (ارادې) غشی ته برېښنا ویل، ټول هغه شاعرانه تعبیرات دي چه په. یوه حماسي شعر کښې ډېر قوت پیدا کوی او دا په ډېر ښه شان ثابتوی چه په یوه ژبه کښې دغسی شعر ویل ډېر عمر غواړی ځوك چه د شعر د پوخوالی دوری او د شعر د تکامل او نضج بطی سیر په نظر کښې ونیسی هغه به یقین وکړی چه د پښتو شعر د دغه شعر له ویلو نه پخوا ډېر مراحل طی کړیدی او وار د واره په همدغه ډول نه دی پیدا شوی کومه د تکامل دوره چه په ټولو حیاتی امورو کښې جاری ده هغه د ډېرو تحولاتو تقاضا کوی او ډېره زیاته زمانه غواړی نو مونږ باید خپل ادبیات او اشعار په دوو لویو دورو وویشو چه یوه دوره له دغی موجوده تاریخی نیټی ښخه چه پټه خزانه ئی راښئ د مخه وبولو او بله دوره له دغه وخته رادی خوا وګڼو یا ورته پټه او ښکاره دوره ووایو.

کومی لنډۍ او ټپې، قصې او افسانې چه په پښتو کښې د منظومو ډرامو په ډول تر اوسه شته او اصلی شاعر ئې هيڅوک نه پيژنی او نه ئې څوك په يقيني ډول وخت او زمانه تعينولی شی زما په ګمان د پټې دوری اشعار دي چه د دی وخت له اشعارو ځينې په مادي او معنوي لحاظ زيات فرق لري او کوم بعد او لريوالی چه د دې وخت د اشعارو او د دغو افسانو تر مينځ موجود دی هغه هم دا تقاضا کوی چه بايد دغه قصې تر دغه راز اشعارو د مخه وی او قدامت ولری ځکه چه شرقی ادب دغه حکايتی مرحله د غزنويانو له دوری نه پخوا شروع کړی وه او د محمود غزنوی په وخت کښې فردوسی پکښې پهلوانی ښکاره کړه وروسته بيا وروړو قصو او افسانو له نظم نه نثر ته انتقال شروع کړ او له نظم سره ئې تقريباً وداع وکړه نو ويلی شو چه په پښتو کښې هم ځينې افسانی ډيری پخوانۍ دی چه نه ئی ويونکی او جوړونکی پيژندل کيږی او نه څوك ورته وخت او زمانه ټاکلی شی – مګر دا ګمان بايد ونشی چه په پښتو شعر کښې به وار د واره همدغه اوږدی قصې اولوئې افسانی پيدا شوی وی او همدغه به زمونږ د ادب شروع او آغاز وی ځکه چه د دغسی قصو جوړول او په شعر کښې را وستل ډير زيات قوت او اقتدار غواړی د شعر ابتدائي مرحله بايد ډير ساده کيف ولری او بسيط رنګ پکښې ولېدل شی.

زما په شخصی عقيده د پښتو لمړی شعر بايد د لنډۍ په صورت وی او همدغه د پښتو لنډۍ چه زمونږ د ملی ادب يوه غوره او خوندوره برخه ده چه اوس پکښې د پښتو دعالی او لوړ ادب ښې ښې نمونی پيدا کيږی د پښتو شعر آغاز هم کېدلی شی مګر دا خبره چه د اول وخت لنډۍ به کومې وی؟ او کومې لنډۍ به په کوم وخت کښې د پښتو د شعر لمړنۍ پټې وی؟ ډيره ګرانه معلوميږی چه اوس پکښې څه نشو ويلی او ډير تحقيق غواړی. هر کله چه د دغې پټې دوری هر څه لاتر اوسه پوری زمونږ له نظره پټ دی او د ليکونکو له تبصری لاندی نه دی راغلی په خصوصياتو او مميزاتو کښې ئې هم په تفصيل سره څه نشو ويلی او د يوی اجمالی نظريې په ډول همدومره وايو چه په دغه رومانتيکی دوره کښې د پښتو شعر د خپل ساده حيات په لحاظ د نثر قدر ظرفيت او استعداد درلود چه هر راز رزمی قصی او عشقی افسانی پکښې ويل کېدی او د وزن او قافيې په لحاظ يې هم لکه د نن ورځی مثنوی له شاعر سره زياته مرسته کوله مګر د دی لامله چه پس له څو پيتو او مصرو پکښې قافيه بدليږی او رنګينی پيدا کوی له مثنوی څخه زيات جذابيت لری او تر آخره خپل خوږوالی ساتی.

په دغه دوره کښې دغه کلاسيکی تشبيهات او استعاری په دغه رنګ نه ليدل کيږی او تعبيرات هم ټول ساده او عام فهمه دی- مطالب او مضامين هم په تصويری او تمثيلی

ډول دی چه خطابی آهنګ او د امر و نهی لهجه پکښې په دغه ډول چه په کلاسیکی اشعارو کښې ئې وینو نشته یعنی دغه تعلیمی او تدریسی لهجه هلته نه ځرګندېږی او مضامین هم د احساس او اعجاب په اثر د شعر په لمن کښې لوېدلی دی. سړی چه د انسان شعوری مراحل په نظر کښې نیسی او شعر ته د معنی او مفهوم په لحاظ ګوری داسی ایسی چه اول به فخری او حماسی اشعار په یوه بسیط او ساده ډول پیدا شوی وی او بیا به د عشق او جمال پرستۍ نغمی اروېدل شوی وی، وروسته تر دې به د اخلاقی او تعلیمی اشعار او بیا عرفانی او تصوفی شعرونه میدان ته راوتلی وی او کوم سیاسی او انتباهی نظمونه چه اوس وینو دا به له ټولو وروسته زېږېدلی وی.

دغه تقسیم چه د معنی او مضمون په لحاظ د یوی نظریې په ډول وښودل شو، زمونږ پښتو شعر چه اوس د دی وخت د معلوماتو له قراره له کوم وخته شروع کېږی دغه دورې په همدغه ترتیب نښئ، ځکه چه زمونږ تر ټولو پخوانی او لمړی شعر چه اوس مونږ ته معلوم دی هماغه د امیر کروړ فخری او حماسی شعر دی چه د مخه وښودل شو مګر مونږ دا نشو ویلی چه پخوا تر دغه شعره به د پښتو کوم بل عشقي غزل یا کوم بل راز شعر بیخي نه وي او له همدغه شعر نه به وروسته دا نورې دورې شروع شوی وي. بنائي چه مونږ به تر دغه شعره د مخه هم ډېر بل راز اشعار پیدا کړی شو مګر دلته مو مطلب دادی چه تر دغه شعر را پدې خوا په مجمل ډول مونږ ته د دغو دورو ترتیب څه نه څه معلومیږي.

له دغه شعر نه را پدې خوا د روښانیانو تر وخته پورې مونږ په پښتو شعر کښې د مضمون او معنی په لحاظ درې عنصره په واضح او ښکاره ډول وینو، چه حماسي، عشقي او دیني و اخلاقي اشعار ورته ویلی شو.

د حماسیاتو نمونه خو هماغه د امیر کروړ شعر دی چه فی الحاله د پښتو لمړی شعر بلل کیږي. وروسته تر دغه شعره څو نور پاخه او قوي شعرونه هم مونږ ته پټه خزانه راښئ چه دلته ئې د ښاغلی حبیبي له یوه کنفرانس څخه را اخلو چه د آریانا په مجله کښې نشر شویدی او د پښتو د ادب غوره او پخوانی سندرې ورته ویلی شو، چه له خپل زاړه آهنګ څخه هم خپل قدامت او پخوانی توب ښئ لکه چه د شیخ رضی او نصر یوه مکاتبه چه دغه دوه د تره زامن د (۳۵۱) په حدودو کښې یم له بله په شعر خبرې کوی او په دغه وخت کښې د پښتو د کلماتو تغیر او تصریف او استعمال هم راښئ چه بل راز رنګ او بڼه لري، شعرونه دادي:

(۱) شیخ رضی نصر د شیخ حمید ځوی ته لیکي:

د الحاد پر لور دی تر پلل   گروه دی زمونږ وکوراوه
مونږ رو ښلی په زيار نه   تا په تورو توراوه
لرغون ولی گروهيدلی   چه دې گوښی اړاوه
هغه گروه دی اوس اړه کړه   چه پلرو دی رڼاوه
لودی ستا په نامه سپك سو   كه هر څو مو درناوه
نصره نه موئې له كهاله   لودی نه ئې په كاوه
زمونږ رغا ده ستا له گروهه   دور ځلوی په رغاوه

(۲) نصر د شيخ رضی جواب داسې ليکي:

د الحاد په تور تورن سوم   زه لرغون خو ملحد نه يم
زما د ښنه هسی تور کړی   كه ملحد يم د دښنه يم
له اسلامه نه تر پلمه   تورانو څخه په تر پله يم
گروه می هغه لرغونی دی   اوس هم كروړ په لرغونه يم
د اسلام پر هسك به ځلم   وتورانوته تياره يم
د لودی ځوی سنتی يم   د حميد د لوړ كهاله يم

تورانی دښن چه وائی   زه له ګروهه په اړه يم
دائی تور تاسی دروهوی   زه مومن ستاسی پرتله يم
د دښنو وينا مغږه   زه لودی يمه څو زه يم

پدی دوه شعرو کښې سړي ته معلومېږي چه د هغه وخت ځينې اشتقات بل راز و، او اوس بل راز شوی دی لکه: روښلی- وتوراوه- په کاوه- ځلم- دروهوی مغږه او داسی نور ... همدارنګه په هغه وخت کښې ځينې کلمات مستعمل و، چه اوس نه دی لکه:
ګروه، وکوراوه، ګروهېدلی، اړه کړ، رغاده، دورځلوی، کروړ او داسی نور ...
د همدغه وخت له اشعارو څخه د بيټ نيکه يو مناجاتی شعر هم د پښتانه شعرا په لمړی جز کښې ښودل شويدی چه سړی پکښې د خدای مينه، د قدرة جلال او جبروت د هغه وخت د شعر خوند او کيف مومی چه هغه دا دی:

لویه خدایه لویه خدایه   ستا په مینه په هر ځایه
غرو ولاړ دی د رناوی کښې   ټوله ژوی په زاری کښې
دلته دی د غرو لمنې   زمونږ کېږدی دی پکښی پلنی
دا وګړی ډیر کړی خدایه   لویه خدایه لویه خدایه
دلته لږ زمونږ اوربل دی   وړ کوړګی دی ووړ بر جل دی
مینه ستا کښې مونږ مېشته یو   بل د چا په مله تله نه یو
هسك او مرکه نغښته ستا ده   د مړو وده له تا ده
دا پالنه ستا ده خدایه   لویه خدایه لویه خدایه

له (۴۰۰ هـ) راپدی خوا پټه خزانه مونږ ته د خربښون چه د سړبن ځوی دی او د شیخ اسماعیل چه د بیټ نیکه زوی دی دوه شعرونه رانبئ چه دغه دوه د تره زامن ئې د بېلتون او بېلېدو په وخت کښې یو بل ته وائی او داسی آهنګ لری لکه چه دوه مین او خواږه یاران یو له بله بېلېږی، یعنی سړی لکه د دوه مینو سوی ناری داسی ایسی او د آدم او درخانۍ د مینی یادونه کوی. شعرونه دا دي:

(۱) شیخ اسماعیل د خربښون د تلو په نسبت وائی:

که یون دی یون دی مخکښې بېلتون دی   له کسې غره ځخه ځی خربښون دی
که وروره وروره خربښون وروره!   ته چه بېلتون کړی زما ویر ته ګوره
چه ځی مرغی له توری کرغی له   همزولی پاته ځی څه برغی له
د خدای دپاره خربښون یاره   چه هېرمو نکړی زمونږ کهول واړه
زړه می رپېږی یار می بېلېږی   بېلتون ئی اور دی ځان پری سوزیږی

(۲) خربښون د شیخ اسماعیل په جواب کښې وائي:

بېلتانه ناره می وسوه په کور باندی   نه پوهېږم چه به څه وی پېښ په وړاندی
له خپلوانو به بېلېږم په سرو سترګو   دواړه سترګی می په وینو دی ژړاندې
اسماعیله ستا ناورمی زړه سوری که   بېلتانه خربښون بیا له تا پردی که
نه هېرېږی که می بیا نه ستا یادی که   په چړو د ویربه پری سی د زړه میراندی
ځمه ځمه چه اوږد یون می دی ومخ ته   دیانه څوری به واچوم وترخ ته
ستاسی یاد به می وی بس د زړه وسخ ته   که دا مځکه غرونه ټول سی لاندی باندې

څوك چه دی دوه شعرو ته په اول نظر وګوری پوهېږی چه د خربښون او شیخ اسماعیل لهجه د شیخ رضی او نصر له لهجې ښخه زښت ډېر فرق لری ځکه چه د دی دواړو وینا

زمونږ او تاسی خبرو ته ډېری نږدې دی او محاوره ئې د دې وخت محاوری ته بیخي قریبه ده مګر بیا هم د کلام سیاق او روش ئې په پخوانیتوب شاهدی لی.

په همدغه وخت یعنی د (۴۲۵) په شاوخوا کښې د شیخ اسعد سوری یوه قصیده هم پټه خزانه راښئ چه هم پکښې د پخوانیتوب آثار ښه ډېر لیدل کېږی او هم په دغه وخت کښې د پښتو د شاعرۍ ښه قوت ښئ او دا ورځنی معلومېږی چه دغه راز شعر ویل د ویونکی زیات اقتدار او یو عمومی استعداد او آمادګی غواړی- پدی قصیده کښې که څه هم ځینی کلمات لکه: فلك، بهار- ګل، خار- خونخوار- هزار- دار- انتقال- نیسان- نثار- سوګوار- کهسارا او داسی نور لیدل کېږی چه په مخکښېنو اشعارو کښې په دغه رنګ کلمات نه ګورو او دلته د یوې نوې اغېزی او رنګ بدلولو په ډول په دغه شعر کښې لیدل کېږی مګر ډېر نور داسی کلمات او اصطلاحات و محاورات هم شته چه دا قصیده د پښتو د ادب یوه لوړه، غوره او پخوانۍ نمونه معرفی کوی.

قصیده دا ده:

د فلك له چارو څه وکړم کوکار   ز مولوی هر ګل چه خاندی په بهار

هر غټول چه په بېدیا غوړېده وکا   رېژوی ئې پاڼی تاندی تار په تار

ډېر مخونه د فلك څپېړه شنه کا   ډېر سرونه کا تر خاورو لاندی راز

د واکمن له سره خول پری باسی مړسی   د بی وزلو وینی توی کاندی خونخوار

چه له برمه ئې زمری رپی رنګلو کښې   له اوکوبه ئې ډاری تیر و جبار

هم ئې غشی سکڼی ډال د ژوبلو رو   رستمان ځنی ځغلا کاندی په ډار

چه ئې ملا وی نه کړیږی په غښتلیو   دا فلك پروکاڅه کاری ګذار

په یوه ګردښت ئې پرېباسی له برمه   نه ئې غشی د لیندۍ وی نه ئې سار

څه تېری څه ظلم کاندی ای لکه!   ستا له لاسه نه دی هیڅ ګل بی له خار

په ویرژلو لورنکړی په زړه کراړیه   پرنتلو اوروی د غم ناتار

هیڅ روغی مې په زړه نسته ستا له څوره   بېلوی په ژړا ژړمین له یار

له تېریو دی اوښی څاڅی له اوریځیو   چینی ژاړی په ورېځ ورېځ ستا له شنار

نه به لاس له څوره واخلی نه به لوری   نه به ملا کړی له بی وزلو له ترار

نه به زړه سوزوی په هېچا باندی   نه به پریوزې له ګردښته له مدار

نه به وصل کړی مین له بل مینه   نه به و درملې تپونه د افګار

ستا له لاسه دی پراته ژوبل زګیروی کا   هر پلو ته تپی زړونه په ځار ځار

کله غوځی کاندی مراندې د زړګیو   کله تېر باسی وګړی هوښیار

کله ټکی واچوی په نازولیو   کله خیری کړی ګرېوان د نمنځنی چار

کله غورځوی واکمن له پلازونو   کله کښېنوی په خاورو کښې بادار

زمونږ پر زړونو دی نن یا یو غشی وویشت   ودی ژوبلله پر دی غشی هزار

پر سوریو باندې ویر پرېووت له پاسه   محمد واکمن چه ولاړی په بل دار
یو وار سو اسیر پر لاس د میرخمنو   انتقال ئی وکړ قبر له بل وار
په سماوئی ودان آهنکران و   په ټېنکه وپر درست جهان او ځار
د محمود د ژوبلو روپه لاست کښېووت   چه غزنه ته ئی باتلی په تلوار
ننګیالیو لره قید مړینه ده ځکه   ستائی والوتله هسك ته پردی لار
تر نړی ئی غوره خاوری هدیره کا   د زمریو په بېریو کله وی ځوار
په دی ویر د غورو ګړی تورنمری شول   په دی ویر رڼا تیاره سوله د ښار
ګوره څاځی رڼی اوښې د دی غرونو   دا کړونګی ساندی لی په شورهار
نه هغه زرغا د غرونو په بیدیا ده   نه د رزکو په مسادی کټهار
نه غټول بیا زرغونېږی په لاښونو   نه بامی بیا مسېده کا په کهسار
نه له غرجه بیا راځی کاروان د مشکو   نه را درومی غور ته بیا جوپی د شار
د پسرلی اوره تودی اوښی تویوینه   مرغلری به نیسان نکړی نثار
دا په څه چه محمد ولاړ له نړیه   په ویرنه ئی سوغور ټول سوګوار
نه ښکارېږی هغه سور د سور په لتو   نه ځلېږی هغه لمر پر دې دیار
چه به نجلیو په نڅا پکښې خندله   چه به پېغلو کا اتڼ قطار قطار
هغه غور په ویر ناتار د واکمن کښنوست   هغه غور سو د جاندم غوندی سور آړ
لاس دی مات سه ای فلکه چه وی وکا   محمد غوندی زمری د مړینی ښکار
شین زړګی فلکه ولی لاولاړ ئی   ای د غور غرونو پر څه نشوی غبار
مځکی ولی په رېږد لونه پرېوزی   لاندې باندې سه چه ورك شی دا شعار
چه زمری غوندی واکمن ځی له جهانه   چه څوك نکړی په نړۍ باندی قرار
سخ په تا ای محمد د غور لمر وې   په نړۍ به نه وی ستا د عدل سار
ته پر ننګه وی ولاړ په ننګ کښې مړسوی   هم پر ننګه دی په ننګه کاځان جار
که سوری دی په تګ ویر کاندی ویرمن سول   هم به ویاړی ستا په نوم ستا په ټبار
په جنت که دې وتون زمونږ واکمنه   هم په تا دی وی ډېر لور د غفار

دا قصیده شیخ اسعد سوری د امیر محمد سوری د مړینې او بندیتوب په نسبت ویلی ده چه دغه نومړی پادشاه د سلطان محمود د تاخت و تاز په وخت په غور کښې بندی ونیول شو او هماغسی بندی غزنی ته را واستول شو خو په لاره کښې ئې بندیتوب په مړینه بدل شو.

پدې قصیده کښې هم ډېر پخوانی تصریفات او زړه صرف و نحوه زاړه لغات وینو چه له دی لاندینیو کلماتو څخه معلومېږی:

(رپې- ډاري- ژوبلور- زمولوی- ځغلا- لور- روغی- درملی- ودی ژوبلله- سماو- زرغا- رېږدل) او داسی نور ... چه اوس ئې د نن ورځی په محاوره کښې نه ګورو او نا اشنا ایسی.

ادبی تعبیرات او خواږه محاورات هم پکښې په ښه پیمانه ځای شویدی چه د فلك ظلم او سنګدلی، د دغه پادشاه شهامت او د ده په حال د هر چا او هر شی تاثیر او د زمان و مکان بل رازوالی سړی ته په بدیعو او عجیبو الفاظو کښې ښئ لکه وګړی تورنمری کېدل، د غرونو رتې او ښې خځېدل د ګرونګی ساندی- د وریځو ژړا- د زړګیو مراندی غوځول- په نازولوټکی اچول- آسمان ته په زړه کراړویل- د زمرو رپې- په غشو باندی ډال سکنل- د رستمانو ځغلا- د واکمنو له سره خول پری اېستل- د زرکو په مسا کتهار- د پسرلی د اورو تودی اوښې تویول.

او بیا د دی ټولو په اخر کښې د شنه زړګی خاوند یعنی فلك ته دارنګه خطاب چه ولی ولاړیې؟ او د غور غرونو ته ویل چه ولی نه غبار کېږئ؟ او بیا ځمکی ته امر کول چه ولی په رېږدلو نه پرېوزی او ولی نه لاندی باندی کېږی چه دغه شعار ورك شی- دغه راز شاعرانه تعبیرات هماغه ادبی سحرونه دی چه وینا شعر کوی او په شعر کښې یو بل راز کیف و اثر پیدا کوی.

کوم ادبی قوت چه په دغه قصیده کښې وینو او ښه تعبیر هم تړینه نشو کولی بیا ئی د پښتو په یوه بل شعر کښې دوه سوه کاله وروسته یعنی تر (۶۰۰ هـ) وروسته د شیخ متی په یوه مناجات کښې ګورو چه د لوی خدای محبت، د جمال ننداره د عشق لیوالتیا او د حقیقت و عرفان رڼاوی پکښې په ډېر شاعرانه کیف معلومیږی او سړی ویلی شی چه دغه راز پوخ او ښکلی شعربه په ډېرو ژبو کښې په دغومره عمر او پخوانیتوب خدازده چه پیدا کړو.

شعر دا دی:

پـر لویـو غـرو هـم پـه دښـتو کښـې	پـه لـوی سـهار پـه نیمـو شـپو کښـې
پــه غــاړه رغ او پــه شــپیلکو کښــې	یــا د ویــر ژلــو پــه شــپیلو کښــې
ټــول ســتا د یــاد نــاری ســوری دی	د ســـتا د مینـــی ننـــداری دی
جنــډی زرغــون کــه پــه بیــدیا دی	د بــربڼ خواتــه پــه خنــدا دی
ترنــك چــه خــر دی پــه ژړا دی	دا ټــول اغیــز د مینــی ســتا دی
ټولــه ښــکلا دی ســتا لــه لاســه	ای د پاســـوالو پاســـه پاســـه
کــه لمــر روښــانه مــخ ئــی ســپین دی	یـــا د ســـپوږمیه تنـــدی وریـــن دی
کــه غــر دی ښــکلی پــر تمــین دی	لکـــه هنـــداره مـــخ د ســـین دی

ستا د ښکلا دا پلوشه ده　　دا ئې یو سپکه ننداره ده
دلته لوی غرونه زرغونیږي　　د ژوند ورمې پکښې چلیږی
بورا وی شاوخوا کرېږی　　سترګی لیدو ته ئې هیښیږی
لویه خاونده تولـه ته ئې　　تل د نړی په ښکلېده ئې
خاونده ښکلی ستا جمال دی　　ښکاره ئې لور په لور کمال دی
که ورځ که شپه که پېړۍ کال دی　　ستا د قدرت کمکی مثال دی
ستا د لور ونویوه رڼا ده　　دلته چه جوړه تماشا ده
زړه می دا ستا د مینی کور دی　　سوی د عشق په سوزند اور دی
رپ ئې وتا ته ستا پر لور دی　　بې له دی هېڅ دی ورك ئې پلور دی
ستا د جمال په لیدو ښاد دی　　که نه وی دغه نور برباد دی
په غرو کښې ستا د عشق شپېلکی دی　　د دی نړۍ په عشق سمې دی
که غټ که ووړکه پنډنری دی　　ستا د جمال ځری هر شی دی
چه پر دنیا می سترګی پری سوی　　ستا د جمال په ننداری سوی
نه هسك نه مځکه وه تورتم و　　تیاره خپره وه ټول عدم و
نه دا ابلیس نه ئې آدم و　　ستا د جمال سوچه پرتم و
چه سو ښکاره ښکلی دنیا سوه　　د پنځ پر لوری ئې رڼا سوه
زه چه خرګند پردی د نیا سوم　　د ښکلی مخ په تماشا سوم
ستا پر جمال باندی شیدا سوم　　له خپلی ستې را جلا سوم
په ژړا ژاړم چه بېلتون دی　　یمه پردیسی بل می تون دی
وګرو ولی متی ژاړی　　سوری ئې اوری غاړی غاړی
څه غواړی؟ څه وائی څه باړی؟　　خپل تون او تورو کلی غواړی
چونی چه بېل شی نیمه خواسی　　تل ئې د بڼ په لور ژړا سی

پدی شعر کښې شاعر د قدرت په ټولو مظاهرو کښې یوه خدائی مینه او جمال ګوری او په دنیا کښې یو داراز سیر کوی چه بی له شاعره ئی بل هېڅوك نشی کولی.
دلته شاعر په لویو غرو او دښتو کښې، د سهار په رڼا او د نیمی شپې په تیاره کښې، د ویرژلو په شپېلیو او د ګلونو په پاڼو کښې، د خړو او سپینو دریابو په تماشا، د لمر او سپوږمی په سپین مخ، د غره په ښکلیتوب او عظمت کښې، د ژوند په ورمو او د بوراګانو په کرېدو کښې په شپو ورځو، کلونو او پېړیو کښې همدغه یو شی ګوری چه دی ورځنی د ښکلا په پلوشه، د مینی په ننداره او د قدرت په یوه کمکی مثال تعبیر کوی او بیا وائی

چه زړه د عشق او مینی کور دی او په همدغه قیمتی متاع قیمت پیدا کوی، په همدغه نندار‌ه ژوند او خوشحالی کوی او په هر ځای او هر شی کښې دغه تماشا کوری.

د نړی سمی په عشق سره دی او دنیا ټوله د جمال په رڼا کښې پیدا شوه، ما چه دنیا ته کتلی د جمال په ننداره او د ښکلی مخ په تماشا یم، د همدغه جمال په تماشا شیدا او له خپلی ستی جلا شوم څکه لکه یو مسافر د بېلتون له لاسه ژاړم او لکه له ټولګی بیل چونې نیمه خوایم. د شیخ متی له دغه مناجات او ځینو نورو اشعارو څخه د (۴۲۰) په حدودو کښې ویل شویدی معلومېږی چه په دغه وخت کښې د پښتو شعر په ښه قوت کښې و، او ښه ښه شاعران ئې درلوده چه د اشعارو نمونې ئې متاسفانه ډېری لږی په لاس راغلی دی مګر له همدغو لږو نمونو نه هم معلومېږی چه د پښتو شعر په دغه وخت کښې څه رنګ او څه ښېګڼی لرلې؟ د شیخ متی مناجات خو مو ولید اوس د دغه وخت یو بل شعر چه د قطب الدین بختیار دی او د عشق و مینی سوی پکښې لیدل کېږی وګورئ! دا شاعر هم له (۴۰۰ هـ) څخه شل دیرش کاله وروسته مړ شویدی.

شعر دا دی:

ویــر مــی زړه ســوری ســوری کــړ — راتـــــه وګـــــوره ملـــــــوکی!
پـــه بېلتـــون کښــــې دې وباســـم — لـــه خوږمنـــه زړګــــی کــــوکی

راتـــه وګـــوره ملـــوکی
راتـــه وګـــوره ملـــوکی

د بېلتـــــون اورونـــــه بـــــل دی — هــر ګــړی مــی زړګــی ســوزی
لیـــــونی یمـــــه د مینــــــی — ســــوزم زه لکــــه بېلــــوځی

راتـــه وګـــوره ملـــوکی
راتـــه وګـــوره ملـــوکی

غــــوړولی دی او ر بـــــل دی — اور زمـــا پـــه زړګــــی بــــل دی
زه بختیـــار خـــاورې ایـــرې شـــوم — پـــه اور ســـوی مـــی ګـوګــل دی

راتـــه وګـــوره ملـــوکی
راتـــه وګـــوره ملـــوکی

وګوري پدې ساده او روان شعر کښې چه هيڅ راز تکلف نه ليدل کيږي څومره خوږوالى او سوى ليدل کيږي او په عين سادګۍ کښې څه سوزناك اثر دى. په ظاهر کښې ډيرې ساده خبرې دي مګر هر څوك پوهيږي چه يو مؤثر شعر او ښه نغمه ده، آهنګ او تعبيرات او خطاب ئې د پښتو اېسې او په رښتيا له يوه خوږمن زړګى نه راوتلى دى.

تر (۴۰۰ هـ) پورې چه مونږ د پښتو اشعارو ګورو شعر راته يوه روحانى نغمه او د زړه غګ معلوميږى چه له تکليف او تصنع څخه ئې لمن پاکه ده او نهايت ساده ښايست لرى، مګر وروسته تر دى ورته دغه حال نه دى پاته شوى او ورو رو لکه د هوا مرغه زمکى ته راښکته شوى او خپله هغه لوړتيا ئى نه ده ساتلى، د مغلو د خړسيلاب له راتګ سره ئې خپل هر څه ورك کړې دى او کله کله د محض نظم په بڼه هم ښکاره شويدى، له دغه وخته را پدى خوا د پښتو شاعران او د پښتو شعر ډېر لږ او ډېر ضعيف معلوميږى تر څو چه د روښانيانو په دوره کښې بيا سر را جګوى او د خټکو له دورې نه ئې يو بل راز حيات شروع کيږى او له دغه وخته بيا پکښې ځينى تحولات څرګنديږى.

د روښانیانو دوره

د پښتو او پښتونخوا خزان چه له شپږم قرنه را پدې خوا شروع کېږی او په اوم هـ قرن کښې د پښتو د ادبی کاروانو بلې لمبې له نظره غائبېږی د پښتو هر څه د مغلوله خړو سېلابونه ضرر مومی او پدې هیواد کښې بی د تورو لړو، زوروړو سیلیو، راز راز طوفانو، او وېرووںکو هیبتناکو تیارو څخه نور څه نه لیدل کېږی یا په بل عبارت په مونږ باندی یوه د بدبختۍ توره شپه راځی چه څو قرنه عمر لری او لکه د هجر شپه بیخی سبا کېږی نه چه ناڅاپه د لسم قرن په ۳۲ کال یوه د امید رڼا پیدا کېږی او د عبدالله انصاری په کور کښې یو طفل دنیا ته راځی چه په دغه وخت کښې هېڅوك ورځنی نه دی خبر چه دا څوك دی او څه کوی؟ مګر وروسته ئې ټول پېژنی چه د پښتون په علمی، ادبی او سیاسی حیات کښې ډېره اغېزه او لوی تاثیر لری چه څوك ورته پیر روښان او څوك پیر تاریك وائی، په پیری کښې خوئې هېڅوك شك نلری مګر رڼا او تیاره ئې د بحث لاندی ده، او دا هم څه ګرانه خبره نه ده، هر سړی دوستانو ته یو راز او دښمنانو ته بل راز ایسی د څوارلسمی شپې سپوږمی که د یوه کاروان او قافلی دپاره رڼا لری دغلو دپاره په حقیقت کښې همدغه شپه تیاره ده دا بحث زمونږ په بحث او بیان کښې څه اصلی برخه نلری ځکه ورځنی په څنګ تېرېږو او وایو چه روښان هر څه چه و او هر څه ئې چه خلق بولی د پښتو په علمی او ادبی خدمت او د پښتو په عرفانی او ملی خدمت کښې ستره برخه لری او د ده په نمسیانو او پیروانو کښې لکه میرزا خان انصاری، دولت لوانی دیوان لرونکی پاخه شاعران پېژنو چه د پښتو د شعر او شاعری ډیوه ئې بله کړی او زمونږ هغه مړه اورونه ئې بېرته تازه او روښانه کړیدی- مونږ دلته د همدغو دوو شاعرانو په شعر او شاعری خبری کوو او دغه شاعری د پښتو د شعر یوه نوې دوره بولو ځکه چه دغه شعر د رنګ او بنی په لحاظ له ماضی او مستقبل نه ځان بېلوی او بل راز ایسی.

د مخه مو وویل چه تر روښانیانو پخوا د پښتو شعر د مضمون او معنی په لحاظ دری عنصره درلوده چه په حماسی عشقی او دینی اشعارو ورځنی تعبیر کېږی. مګر هغه حماسیات د ختکو د دوری له حماسیاتو څخه فرق او مخصوص رنګ لری ځکه چه د ختکو د وخت حماسیات په ملی احساس بنا دی او هلته دینی رنګ غالب ښکاره کېږی- د روښانیانو په عصر او زمانه کښې د پښتو شعر وار د واره تصوفی بڼه پیدا کړه او سرحد ئې له فلسفی سره ډېر نږدی شو، کومه عام فهمی او ساده ګی چه د پښتو شعر لرله هغه په رموزی او پېچیده مضامینو بدله شوه او باریکو افکارو پکښې ځای ونیو- د دی دوری

نوموړی شاعران او امامان میرزا خان انصاری او وروسته تر ده دولت لوانی بلل کېږی، دوی دواړه مخلص او ارزانی هم خپل ملګری بنۍ او په شعر کښې بنه برخه ورکوی چه ټول د میا روښان شاګردان او پیروان بلل کېږی او د پښتو په شعر کښې ئې علمی کیف او تدقیقی شعور پیدا کړېدی. پدی دوره کښې که څه هم د موضوع په لحاظ شعر خپل مخ بلی خواته ګرزولی او خپله قبله ئې بدله کړېده مګر شاعرانه مزاج پکښې ښه روزل شوی او شاعریت یو علمی او عرفانی حیثیت موندلی دی، پدې وخت کښې د پښتو شعر د معنوی تحول په لحاظ له پخوانۍ دوری ببخی ځان ببلوی او نوی دوره حسابېږی، د دی دوری په اشعارو کښې سړی ته یو بل عالم او نوی دنیا ځلېږی چه هر څوك ورځنی تعبیر نشی کولی دلته عشق او جمال هم بل کیف او بل ډول پیدا کړېدی او دنیا ته هم له بلی خوا کتل شوېدی، شاعر له محسوساتو هغه خوا نور څه ګوری او داسی خبری کوی چه هر څوك ئې معنی نشی کولی، په دغه وخت کښې نه پوهېږو چه د ما وراءُ المادی فلسفه د شعر محفل ته راغلی ده او که شاعر د خپل خیال په رڼا کښې فلسفی دنیا لیدلی ده چه د حسن او جمال اصلی مرکز ته اشارتونه کوی او د ګلزار په لیدو د بهار ثنا وائی.

د دې دورې لمړی پهلوان میرزا خان انصاری دی چه دلته ئې په شعر او شاعری باندی خبری کوو:

میرزا انصاری د یوولسمی پېړۍ شاعر چه په (۱۰۴۰ ه) کښې وفات شویدی اصلی نوم ئې فتح خان دی او د خپلی استوګنی ځای خیبر بنۍ دی د پیر روښان له ټینګو مریدانو او پیروانو څخه ګڼل کېږی او خپله ټوله رڼا د روښان د جلوې اثر بولی او وائي:

ای میرزا روښان په هر لوری جلوه کا
د تبریز افتاب را وخوت له بنیره

یعني میرزا هم د پښتنو مولانای روم دی چه د ده شمس تبریز هم پښتون دی او په میا روښان شهرت لری څنګه چه رومی د خپل تبریزی پیر د برکت په رڼا کښې هر څه ګوري او ځان د هغه پیرو معرفی کوی دغه شان انصاری هم وائی:

د میرزا کلام روښان دی- پیرروښان له برکته

دا متصوف او عارف شاعر چه پخپلو عارفانه اشعارو کښې سړی ته عطار او رومی او سنائی یا دا راز نور د معنی شاعران یادوی د شعر په سکندری آئینه یا جهان نما جام کښې خلقو ته یو بل عالم بنۍ او سړی له عرفانی اسرارو سره اشنا کوی د همدی لامله د ده یو رموزی رنګ او آهنګ لری چه هر څوك پری پوره نشی پوهېدلی- دی په حقیقت کښې

د عرفانی افکارو او نظریاتو په لحاظ عیناً (روښان) دی چه وروسته شاعر شوی دی او یوازی ظاهری ښه بدله کړیده لکه چه پخپله وائی:

د میرزا په خوله وئېږم
یو روښان بی رنګه زه یم

میرزا که څه هم د دې ښکاره عالم زیبائی او ښایست پوره لیدلی دی مګر معنوی جمال ته ئی هم په ځیر ځیر کتلی او هغه عالم ورته لا ښایسته ښکاره شویدی همدغه سبب دی چه عرفانی او علمی جمال ته ئی ځان رسولی او په دغه روښانه ډیوه ئې نور هر څه بدل کړیدی لکه چه له دې لاندې بیتو څخه ئې دا حقیقت ښه څرګندېږی:

زه دې تـل ویـنم زمـا سـاقی دلسـوزه
چـه د شـپې دې رڼـا زیاتـه ده لـه روزه

د صـورت عـالم کـه هـر څـو ښایسته وی
د معنـــی زیبـــائی زیاتـــه ده هنـــوزه

عارفـان دې پخپـل علـم ښایسـته کـړه
او د دم نتـــه د هـــر زنـــده پـــه پـــوزه

تـه بـه بـار د امانـت زغمـلای نشـی
د صـلاح پـه لار څـړه ځـه نـو آمـوزه

لـوی کامـل د دواړو کونـو پهلـوان دی
پـه مـدد ئـی قافلـه تـر ځایـه بـوزه

کـه صـراط پـرکم دلیلـو تـوره شـپه ده
د مرشـد نغـو تـه ډیـوه ګـټـه افـروزه

ښـه پتنـګ چـه ډیـوه ولیـده روښـانه
پـه لیـدو ئـې پټـه مینـه کـړه عیانـه

بینـائی پـه روښـنائی بانـدی شـیدا شـوه
د خپـل ځـان خبرئـی بیا مونـده لـه ځانـه

پـه سـوومـړک ئـې د وصـال دپـاره وغوښـت
پـه ژونـدون شـوه جدائی پـر بانـدی ګرانـه

پـه خـاطر ئـی تـل تـر تلـه نوبهـار شـه
د ګلزارانـــدوه ئـــی نشـــته لـــه خزانـــه

هـر زمـان ئـی د معنـی پـه سترګو ګـوری
پـه هر څـه کښې هر نشان دی بی نشانه

میرزا د هست و نیست، وجود او عدم په ژوره معنی کښې هم غوټې وهلی او ډېر عمیق پکښې ننوتلی دی چه د همدغی ژوری کتنی په اثر کښې د وحدة الوجود په فلسفه قایل شوی او د تناسخ رنګ هم د ده په افکارو کښې ځای ځای څرګندېږی د نمونې په ډول د ده د دیوان دا لاندې بیتونه وګورئ!

(۱)

زه بـــه څـــه وایـــم چـــه څـــه یـــم
نیســـت و هســـت واړه پـــه ده یـــم

هـر چـه نیسـت شـی لـه هستیٔ نـه
د هســـتیٔ معنـــی ئـــی زه یـــم

د وصال په هوا ځمه   د دي لامکان مرغه یم
گه ذره د لمر په مخکښې   ګهی غوټه پر اوبه یم
یو ثلور عنصر می واغوست   د آسمان پر مخ اوده یم
له وحدته په کثرت شوم   هغه نشته چه زه نه یم
زه شنوا په کل غوږونو   دانائی د هر یوه یم
توانائی مې په هر چا کښې   بینائی د هر لیمه یم
ارادت مې دی له واړه   بیا راضی په دا خپل کړه یم
له بدانو می بدی ده   له نیکانو سره ښه یم
د نیکبخت په برخه شهد   د کمبخت په ځان لشه یم
له هر چا یم په هر څه کښې   خزان نلرم تازه یم
د میرزا په خوله وئیږم   یو روښان بی مثله زه یم

(۲)

دا کلام د حقیقت په ژبه وایم   لکه ذات په هر صفات کښې خیرستایم
زه کښې د نباتاتو واړه ساتم   هم ژغروی د زنده سرو واړه یم
یکه تنها لکه الف یم بی نقطه   په یوه وجود محیط په کل اشیایم
په یقین یقین نزدی په ګمان لری   په دیدن له دواړو کونو ماورایم
د نیکانو سره ښه بدیم له بدو   و هر چاوته د خپل عمل سزا یم
و عارف ته څره مخ یم په هر لوری   د دوبین پر مخ ګمان زه ئی تر شایم
زما ذات په دواړو کونو نه ځائیږی   په قفس کښې وئیدلی د میرزا یم

د دې دوه شعرونو اشاراتو او سترګکو نو څخه به دا معلومه شوی وی چه د میرزا په اشعارو کښې د تصوف، عرفان او فلسفی ډیرې رڼا وې ګډی شویدی او راز راز جلوې پکښې لیدل کیږی دا د میرزا ډیر عرفانی او شاعرانه اقتدار دی چه دغه راز لوړ او پیچلی مضمونو نه په دغه ډول په شعر کښې ادا کولی شی او سره له دې ټولو اشکالاتو چه د مضمون او مفهوم له کبله د ده په مخکښې شته شاعرانه آهنګ هم نه پریږدی او خپل کلام ته وچ فلسفی رنګ نه ورکوی- که تاسی د میرزا اشعارو ته ښه ځیر شی ډیر ځله داسی شعرونه پیښیږی چه سړی په معنی ښه نه پوهیږی مګر په خوندئې پوهیږی- د ده اشعار هم لکه د موسیقی نغمې یا لکه د بلبلو سوې سندرې سړی ته راز راز تخیلات او خوندور خاطرات پیدا کوی مګر په کلماتو او الفاظو ئی هر څوك نشی پوهیدلی د نمونی دپاره ئې دا څو نور شعرونه هم ولولئ:

(۱)

چه د یار په نامه مینه دم په دم کړم
دغه یاد به ئې د خوږ خاطر مرهم کړم

د جهان و هوسونو ته مې شا شوه
مشغولا په هر زمان د یار په غم کړم

په سپین مخ به سپینی اوښی زغلومه
پر دا یخ به د حباب صورت رقم کړم

دا حباب چه د دریاب په مینځ کښې مات شو
رنګ و نوم ئې له دریابه سره سم کړم

عام و خاص په هسې حال را خبر نه دی
چه په کومه تخته کښل په کوم رقم کړم

د کثرت په عددونو قطرات دی
چه فانی خوی ئې فانی شی نوم ئې یم کړم

په یکتا نظر به واړه عالم وینی
کل اشیا به ورته جام لکه د جم کړم

په وروستۍ ورځې د قام پوښتنه نشته
اخرین به تر قدیمه مقدم کړم

(۲)

که یو ځل د زړه له حاله ووئېږم
په رښتیا به په عالم کښې نه ځائیږم

حقیقی ژوندون زما د یار لیده دی
یو زمان ئې بې دیدنه نه پائیږم

د زړه حال مې خپل اشنا وته څرګند دی
او په خلق ملامت یم نه قبلیږم

اشنائی عجب بهار په مخه راغله
جدائی لکه خزان ځنې ترهیږم

دې لاله د زړګی داغ پر پاڼو راوړ
زه اوریځ د نوبهار باندی وریږم

(۳)

زه څرګند د محبت په ښه بنیادیم
له نیستیه هم په دا هستۍ ابادیم

په ازل مې د اقرار په ژبه و وې
تر ابده وفادار پخپل میعاد یم

امانت چه اسمان زمکی وړلی نشو
اوس ئې زه په دا عاجز صورت عماد یم

په اختیار مې هسی ظلم په ځان وکړ
له دې قصده د جهول په نامه یادیم

که د جهل بار مې لری شی له سره
بې ګمانه د صفی ادم اولاد یم

په اختیار مې له کل نهی لاس وکښلی
بې اختیار دواړو امرو انقیاد یم

په ظاهر صورت دیار له یارۍ ګوښې
په باطن له یاره یو په اعتقاد یم

کل عالم مې په نظر کښې واړه وینم
او هر چېری د اشنا په دیدن ښادیم

(۴)

د بلبل چه اشنائی شوه له سمنه
د دی ګل په مینه راغی تر چمنه

دا تمام صورت د زړه په رضا درومی
او د زړه سفر د سترګو له روزنه

که هر خو په حجابونو کښې دی نغښتی
د دیدن په مینه واوت له بدنه

اختیارئې د پتنګ تر فهمه ښه شه
چه پر بله لښه پرېووت له چلنه

دا شتا محبت زور ورباندې وکړ
دغه اور پری ښایسته شو تر ګلشنه

په باور کښې له جمله اختیارواوت
له مرده ؤسره پروت دی بی کفنه

ښه صورت ئی د یوسف بوی ئی د مښکو او د عشق لوګی ئی ځی له پیرهنه

(۵)

زه چه ډېره ډېره مینه په ګلزار کړم په هر څه کښې ننداره د دی خپل یار کړم
که طالب په اندیښنو کښې تفکر دی زه به ئی د محبت په غبر بیدار کړم
یو زمان به فراغت وربانــدی نه وی که زه ځان پخپل دستور ورته سیګار کړم
په هر لور به لاعلاج را پسی ګرزی چه د خور زړ ګوتی مینه ئی مهار کړم
که مجاز د حقیقت له مخه واخلم دا اورپښتی به تر بله ډیوه ځار کړم

(۶)

څوك ئی څه پیژنی کوم دی ذات ئې ذات او نوم ئی نوم دی
د میوی دی هم له لونه پوخ ئی پوخ دی اوم ئې اوم دی
له ذری دی هم له لمره بیا له ورمی له نجوم دی
له سردی څخه خزان شو له ګرمی څخه سموم دی
په نیستی کښې ئی هستی ده په هستی کښې ئې معدوم دی
مدرس پری نه پوهیږی دا د سپین علم رقوم دی
په جاهلو کښې اجهل شو چه له دی علم محروم دی
چه پخپله فضولی که زړه ئی تور شو رنګ ئې شوم دی
امانت ئی پر ځان واخست دی جاهل په ځان ظلوم دی
د خپل ځان تر سیوری کښیناست د ګمان په ساړه موم دی
چه له پته شرك خلاص شی ګناه نلری معصوم دی
عام و خاص ئی خادمان دی دی د کل عالم مخدوم دی
روښنائی د کل عالم شو په هر څه کښې دی مکتوم دی
حیاتی دی د حیات دانائی د هر معلوم دی
اراده ئی ده له واړو دی حاکم د هر محکوم دی
ګویائی له ګویاو، شنوائی د هر مفهوم دی
چه د تن له خوی و مری دی په خاص رحم مرحوم دی
رنګ په رنګ لښکر ئی جوړ کړ اوس و خاوری تی هجوم دی
چه د فقر په اورو سو دغه سوخت په مرز بوم دی
تی باقی صفت وګوره پر فانی باندی مقسوم دی

د (مرزا) جامه ئی رنګ کړه
یو عجب بی مثله خوم دی

په رښتيا چه د ميرزا جامه په يوه عجيب خم کښې رنګ شوېده او څه چه دی وائی مدرس وربانديې نشي پوهېدلی ځکه چه دی د سپين علم له رقومه غرېږی او نور له دغه علمه محروم دی، په عامو او خاصو کښې هېڅوك نه پوهېږی چه دی په کومه تخته کښل او په کوم رقم ليك کوی، خلقت ته په يوه عجيب نظر ګوری او وجود د ګمان په ساړه موم بولی، له ژوندو څخه په بی کفنه مړو او بی اختياری تعبير کوی، او وائی چه عالم د مينی په جاذبه بی اختياره يوه سره اورته ځان غورځوی او د ځان ژغورلو هيڅ واك نلری.

وروسته له ميرزا انصاری څخه (دولت نوحانی) هم په شعر او شاعری کښې په ده پسی وری ټول کړی او د ده شاګردی ئی کړېده لکه چه پخپله وائي:

ميرزا ګنج راته خپل کور وشود غنی شوم — بيهوده منت به ولې د بل چا کړم
محقق وحدتی کان د تصوف و — په رموز ئې په همه علم دانا کړم

دولت د پلار له خوا حسن خيل لوانی دی او مور ئې ورډګه وه، د خپل پلار نوم دادا وښئ او ځان هم له ظاهری علمه نا اشنا او د الهامی شعر خاوند معرفی کوی لکه چه پدی دوه بيتو کښې وائي:

چه الهام رابانـدی وشـو ګوينـده شـوم — يو بيت هم جوړاوه نشو بی الهام ما
ظاهری علم می هېڅ ډېر نه دی کړی — د معنـی په قـوت ووايـه کـلام مـا

دولت لکه چه پخپله اظهار کوی او له اشعارو نه ئی هم څرګنديږی د افکارو او معنی په لحاظ د ميرزا خان انصاری يو غښتلی او پياوړی شاګرد او پيرو دی چه د پير روښان د مريدی دعوه هم کوی مګر شعر ئې د افادې او عام فهمی له کبله لکه د ميرزا شعر هومره ګران او پېچلی نه دی او د شاعری خواته هم زيات را لنډ شويدی خو سره له دی ميرزا، ارزانی، مخلص خپل مساوی يا له ځانه پورته ګڼی او نور شاعرانو ته پخپل وخت کښې په کمه سترګه ګوری لکه چه پدی بيت کښې وائي:

بی ميرزا بی ارزانی بی مخلص ياره
بل شاعر برابر نه دی پښتون ستايو

دولت هم لکه میرزا خان انصاری د شعر یو پوره دیوان لری مګر د ده په دیوان کښې د لفظی او معنوی تقسیماتو په لحاظ هر راز شعرونه وینو او هر څه پکښې پیدا کولی شو- دولت وروسته د میرزا تر وفاته (۱۸) کاله خو په یقینی ډول ژوندی دی مګر وروسته تر دې نور نه معلومېږی چه څومره موده په ژوندی و، او په څه وخت کښې وفات شویدی مګر دا معلومه ده چه دی تر (۱۰۵۸) پوری د خپل یوه شعر په استناد یقیناً ژوندی و، او تر ده د مخه میرزا خان انصاری په (۱۰۴۰) کښې وفات شوی، او د دوی دواړو پیر او مرشد میا روښان په (۹۹۴) کښې له دنیا نه تللی دی، د دی تاریخونو له قراره معلومېږی چه دولت به د میرزا په واسطه ځانته د میا روښان مرید وائی ځکه چه دغومره عمر چه دولت پکښې د میا روښان په وخت کښې د مرید توب وړ وبلل شی او بیا تر (۱۰۵۸) پوری ژوندی پاته شی له عادی عمرونو څخه لږ څه متجاوز معلومېږی:

دولت پخپله شاعری کښې څومره چه له تصوف او فلسفیانه افکارو څخه متاثر معلومېږی هماغومره له عشق او مینی څخه هم متاثر دی او غزلی آهنګ ئې په اشعارو کښې زیات ځرګند دی او لهجه ئې هم لکه دمیرزا لهجه دومره مبهمه او مجمله نه ده، د مثال په ډول ئې دا څو شعرونه وګورئ!

لمړی نمونه

هر زمان چه اشنا نه وینم بیمار شم	په جهان کښې بینوا زار و نزار شم
د پرېشان خاطر ارام مراد مې یار دی	که بی یاره بل هوس لرم زه خوار شم
ګهی مست په میخانه کښې افتاده یم	ګه صوفی په نماز ودرم هوښیار شم
د اشنا د درګاه خاوری به پری نه ردم	د تهمت په سنګ که زر ځله سنګسار شم
چه نظر مې د دلبر په جمال وشی	هغه دم له خپل وجوده په فرار شم
د وحدة په مقام ځان یواز وینم	چه نظر مې په کثرت وشی بسیار شم
لون لون بازی کړم له خپله مخه	ځنی ځای ګل لطیف چیری تیز خار شم

دوهمه نمونه

د هر چا مینه وطن دی	حب وېشلی تن په تن دی
چه د عشق په تیغ شهید شی	خونبهائې پاك دیدن دی
د عاشق په دا عالم کښې	لوی هنر د سردادن دی
چه یار مخ ورځنی پټ کا	هغه دم ئې ځنکندن دی
دلبری کوی شرینه	تهمت ولی په کوهکن دی

رسیده هغه ته وائی   چه ئی پېژندلی من وی
د توحید خورشید نه وینی   خود بین شب و روز لیچن دی
هر مؤمن یو تن یاد شوی   په خطا که په ختن دی

دریمه نمونه

په اخلاص طلبکاریو یو د جلیل دی   چه فرزند قربان په دالار کړ خلیل دی
ژر اسان به ومقام ته ورسیږی   چه ئی بار د ګناه سپك طاعت ثقیل دی
بی هادی پدی خونخواره لاره مه ځه   رهنمای د دی رښتینی لار دلیل دی
معرفت لره ئی هر سړی پیدا کړه   د دنیا طالب شو ډیر د حق قلیل دی
د کلام په معنی هر څوك نه پوهیږی   د زبان لوستن اسان ګران ئی تاویل دی
لوی لښکر ئې د نمرود د جش مات کړ   د مولاسپاهی هلك بق ابا بیل دی
هر عاشق چه دلبر مخ ورته ښکاره کا   که له سر او ماله تېر نشی بخیل دی

څلورمه نمونه

په ظاهر باطن چه ګوری سبحان یو دی   صورتونه ډیر لیده شی جانان یو دی
د کثرت په حسابو نو غلط مشه   مومنان هر څو انبوه دی ایمان یو دی
په صدف کښې درخالص په مارکښې زهر   بارنده په هر ځای ابرنیسان یو دی
رنګ رنګ ګل ځنی پیدا شی په پټی کښې   چه ګیاه پری زرغونیږی باران یو دی
که لښکر حشم ئې ډیر لیده شی څه شو   چه په حکم ئې عمل شی سلطان یو دی
د معشوق عاشق جامه واغوندی راشی   عشق باقی شاهد مشهود بی ګمان یو دی
پری مؤمن کافر ماهی چندخه زیست کا   پاك دریاب بېحده لوی بی پایان یو دی
د مجاز په څو څادرو ئې مخ پټ که   د دولت د زړه انیس پټ عیان یو دی

پنځمه نمونه

زه اول چه له وحدته په کثرت شوم   د ناسوت عالم مې وکوة په حیرة شوم
هیڅ له ځانه خبر نه وم چه زه څه یم   د کثرة په ډیر رنګو کښې غلت شوم
لاس او پښې مې غورځول په تاریکۍ کښی   په غفلت له خپل وجوده په غیرة شوم
بی بدنه مې بازی کړه په ډیر کاله   پاك مولا اراده وکړه په صورت شوم
ناګاه نمر د معرفت را باندی وخوت   سر تر پایه سره یو ښکلی وحدت شوم

پادشاهی مې د دنیا په نظر هیڅ ده
مستغنی د درویشانو په صحبت شوم

له دې څو نمونو به معلوم شوی وی چه دولت څنګه شاعر و او د شعر په شپېلۍ کښې ئې څه ویل؟ د ده په عارفانه سندرو کښې هماغه د میرزا عارفانه حیرت، صوفیانه وحدت، یو بل ډول مینه او بل راز عشق اورو، مګر د میخانې مستی، د تهمت په کاڼو سنګسارېدل، د شیرینی دلبری هم یادوی او لږ څه د صورت ښایست ته مایل او قریب معلومېږی لکه چه د دی لاندینی شعر له اشارت او اقتضا څخه ئې هم څه نه څه دغه مطلب څرګندېږی:

شعر دا دی:

څـــه نیکبخـــت هغـــه آدم دی / چـــه تـــا ســـره همـــدم دی
هـــر چـــه تـــه ئـــی همنشـــین ئـــی / بـــی تـــا نـــور چـــه غـــواړی ګـــرم دی
د بـــاغ ســـروه دی خجـــل کـــړه / لـــه الـــف دی قامـــت ســـم دی
دواړه کونـــه پکښـــې وینـــم / مـــخ دی عـــین جـــام جـــم دی
چـــه دی نـــه وینـــم کـــه عیـــدوی / هغـــه ورځ زمـــا مـــاتم دی
ښـــه دیـــدن دی ربښـــتیا وایـــم / د زخمـــی زړونـــو ملهـــم دی
چـــه مـــی زړه لـــه غمـــه خـــلاص دی / هغـــه هســـی ســـاعت کـــم دی
جانبـــازان پکښـــې ګـــډېږی / عشـــق خـــونریز بـــې حـــده یـــم دی
نـــور عـــالم پـــه ښـــادۍ ویـــاړی / د فقیـــر بخـــره تـــل غـــم دی
پـــه باطـــل بـــد نظـــر نـــه کـــا / چـــه د حـــق پـــه لـــوری خـــم دی
پـــه هـــر څـــه چـــه څـــوك مـــین وی / هـــم هغـــه د ده صـــنم دی

په هر صورت د دغه یوولسم قرن په شعراو د میرزا یا دولت په شاعرۍ کښې سره له هغو روښانه افکارو او عرفانی تجلیاتو د جمال او عشق ستاینه او اغیزه هم وینو او پوهېږو چه دوی که هر څه وائی بیا هم شعر وائی او عشق د جمال ستائی، دوی هم بینائی په زیبائی باندی شیدا بولی او د لاله د زړګی په دا غونو باندی لکه د پسرلی وریځی اوښکی تویوی، که څه هم په نظر کښې ئې ټول عالم پروت دی او هر څه وینی مګر ښادی ئې د اشنا په دیدن ده او په هر څه کښې د خپل یار نداره کوی د همدی لامله په ګلزار هم ډېره مینه کوی او د سترګو له روزنه د زړه شفر بولی، د یار دیدن خپل حقیقی ژوندون ګڼی او بی دیداره یو زمان هم نه پائېږی- کله چه د جمال په نداره شی له خپل وجوده هم فرار کوی، مینه لکه وطن داسی بولی او محبت د انسان یو

عمومي قسمت شميرى، عشق باقي ګڼي او شاهد و مشهود هم يو بولي، د خپلي محبوبې مخ ته جام جم وائي او دواړه کونه پکښې ګورى دا خبرى که هره معنى ولرى او د دوى په نظر کښې هر څه چه وى بيا هم د ښکليتوب او عشق له محيط نه اوزى او هماغه شى معلوميږى چه ټول شاعران ئې د شعر روح او جوهر يا هيولى بولي.

د خټکو دوره

خوشحال خټك چه هم پخپله د پښتو یو لوی شاعر او د پښتنو لوی سړی یادېږی او هم د پښتو د ډېرو شاعرانو پلار او نیکه دی د پښتو د شعر د یوی نوی دوری شروع کوونکی هم دی چه د پښتو په شعر کښې ئی ښکاره تاثیر کړی او د پښتو د شاعرۍ هنګامه ئې زیاته توده کړی او ډېر شاګردان او پیروان ئې هم پیدا کړېدی – کوم شاعران چه د ده خپل زامن او نمسی دی پنځلس یا شپاړس تنو ته رسېږی چه په زامنو کښې ئی لکه عبدالقادر خان، اشرف خان، صدر خان او په نمسیانو کښې ئې لکه علیخان او کاظم خان شیدا د دیوان خاوندان او غوره شاعران تېر شویدی.

د پښتو د شعر افتتاح چه د روښان پیروانو په یوه خاص عرفانی ډول کړی وه خوشحال پکښې د کم و کیف په لحاظ بسط و انبساط پیدا کړ، هغه غوټۍ چه په هغه وخت کښې ئې خپلې پانی نه وی پرانیستی پدی وخت کښې وغوړېدې او د پښتو د بڼ خاموشی ئې د بلبلو په چغهار ماته کړه د ژوندانه نغمې له هری خوا پورته شوې، څه چه د شعر دپاره لازم او ضرورو، هغه ټول پیدا شوه او هر راز غزلونه وویل شوه، د مینی او عشق سندرې په ډېری بی پروائی میدان ته را ووتلې او د پښتنو ځلمو په اتڼ کښې د شعر اواز سره د تورو برېښنا هم وبرېښېده، د ننګ او غیرت خبری په شعر کښې را ووتلی او بی ننګو ته هم ډېری تانی ورکړی شوی.

د پښتو په شعر کښې د پښتو نولی روح له همدغه وخت حلول وکړ او په ډېر قوت پکښې حماسی رنګ ښکاره شو. چه د ملکیار له حماسی سندرو څخه فرق لری او په ملی احساساتو مبنی معلومېږی.

دا دوره د یوولسم قرن له نیمائی نه شروع کیږی او په دغه وخت کښې د خټکوادبی کاروان د خوشحال په مشرتوب او سالاری د خیبر او تیرا له غرونه هغه خوا را پیدا کیږی چه له مغلو او مغلوالی سره په شعر او توره دښمنی کوی او د پښتنو احساسات د پردو په مقابل کښې را ویښوی یا په بل عبارت هغه کارونه چه فردوسی یوازی په شعر کښې کړیدی دی ئی په شعر او توره کوی.

دې ستر قاید او د پښتنو ملی مشر ته یوازې شاعر نشو ویلی ځکه چه د تاریخ په افق کښې ئې د اسمانی هلال غوندې سپینه توره هم ځلېږی – یوازی توریالی او ننګیالی هم ورته نه ویل کیږی ځکه چه خواږه او خوندور اشعار هم لری.

هو! خوشحال د پښتنو هغه بلبل دی چه په دا ئودی نغمو کښې ئې مسيحائی اثر پروت دی او د بلبلو په ژبه خپل کام ته د پښتونولۍ او ننګ و غيرت سندری وائې.
خوشحال يوازې په پښتنو کښې نه بلکه په دنيا کښې هم نبائی داسی نظير ډېر کم ولری چه خوك ئې په توره او قلم کښې ښه قضاوت ونکړی شی چه کوم صفت پکښې غالب دی او په کومه خواکښې ډېر غښتلی او پهلوان بلل کيږی.
مونږ ده ته انصافاً ويلی شو:

برق د سپينې تورې د ادب ښکلی رڼا سره
تا يوه فانوس کښې جمع کړی په رښتيا سره

پخپله دغه نوموړی توريالی شاعر هم خپل ځان همدغسی معرفی کوی او وائې:

زه هغه سړی يم چه قلم واخلم په لاس
ناظر مې عطار دوی چه به څه کښې په قرطاس

نايب دی د تقدير زما تدبير په مصلحت کښې
صايب دی زما فکر د هر امر په اساس

د تورو په ميدان کښې چه سودا وی د سرونو
هغه زمان مې ګوره تل به سوروی زما اس

دا د توری او ادب پهلوان يا په بل عبارت د قول او عمل خاوند چه د جنګ او جګړو په ميدان کښې مهيبه ښه لری، د ښکليتوب و جمال د ننداري په وخت کښې د پتنګ بيتابی او د بلبل ناقراری لری – کله لکه يو ننګيالی پښتون د جنګ او جګړو په ذکر کښې وائې:

د افغان په ننګ مې وتړله توره
ننګيالی د زمانی خوشحال خټك يم

په بل ځای کښې د عشق او مينی له اثر لاندې راځی او پدې ډول له نام و ننګه خپله بی پروائی ښکاره کوی:

د ناموس خبرې مه کوه خوشحال ته
عاشقان له نام و ننګه بی پروا دی

هو! د خوشحال زړه لکه يو ګلاب له ډېری نازکۍ سره تېره اغزی هم لری او په شنو پاڼو کښې سور او رنګين معلوميږی همدغه سبب دی چه په يوه مصرع کښې خپله توره تېره کوی او په بله کښې ولول زلفې پدې ډول يادوی:

توره چه تېرېږی خو ګذار لره کنه
زلفې چه ولول شی خو خپل يار لره کنه

خوشحال د پښتو او د پښتنو هغه شاعر دی چه وروسته تر یوه ادبی خزانه چه د پښتو د شعر د ضعف او مړاوی توب دوره ورته ویلی شو، دی لمړی سړی دی چه د شعر هنګامه ئې توده کړی او د یوه ادبی مجدد حیثیت ئی موندلی دی لکه چه دا مطلب دی پخپله هم پدې لاندې بیتو کښې بیانوی او د ځان په ښودنه کښې وایې:

چه د شعر شاعر یه مذکور وشو   څه خو غوږ باسه زما په حسب حال
قصیدې لرم غراله هره بابه   په حکمت په نصیحت کښې مالا مال
په تعریف د دلبرانو غزلونه   په صفت د سترګو وروځو زلفو خال
طبیعت می عطائی نه د تحصیل دی   که خبریم د املا په استعمال
په فارسی ژبه که نور تر ما بهتر دی   په پښتو ژبه می مه غواړه مثال
بندو بست د پښتو شعر ما پیدا کړ   ګنه شعر د پښتو و، غیر سیال
نه ئی وزن نه تقطیع نه ئی عروض و   دوه مصری ئې د خفیف بحر دوه طال
د غزل نه ئې مقطع نه ئې مطلع وه   نه صفت نه ئې تشبیه نه ئې مثال
مګر زه ئی چه ګویا په شاعری کړم   پښتانه ئې پوهول ایزد تعال
په دا بند و بست به نور تر ما بهتر شی   پس له ما چه کا د شعر قیل و قال
ګلستان زما د نظم شګفته شو   پری وهی شیدا بلبله پر و بال
ګلدستی ئې لور په لور په ملك خپری شوې   تر کابله تر کشمیره تر بنګال
هر مضمون ته چه د زړه توجه وکړم   طبیعت ئې راکوی په استعجال
درست دیوان مې لکه باغ د علم ګنج دی   پکښې هر رنګه ګلونه هر نهال
د دیوان که می بیت بیت سره حساب کړی   تر خلویښت زره په تېر شی په سړکال
په غزل په رباعی مې زړه مین دی   چه مداح یم د دلبرو د جمال
په محشر به مینه وړمه د سنګدلو   که پیدا درنېږی تله د اعمال
زه مداح د هېچا نه یم بې د ښکلو   د بل چا په صفت نلرم یو قال
په ابا او په اجداد خان و سردار یم   کارنامې لرم د جنګ او د جدال
پلار نیکه مې شهیدان دی ګورته تللی   پښتا پښت می هنر دا دی آل په آل
که د جنګ د پرهارونو درته وایم   چه له درده مې په تن و لکه خال
یو پرهار به می لاروغ په وجود نه و   بل پرهار به می په تن شو یا په ډال
چه قضا د سړی نه وی سړی نه مری   که ئی درست وجود په غشو شی غربال
دا همه زما د توری صدقه ده   پښتانه چه پرګنی خوری سیورغال

خدایه هومره مهلت ورکړه په دنیاکښې
چه کاره کارونه سم کاندې (خوشحال)

نو ځنګه چه خوشحال خان پخپله وائی د پښتو د عروضی شعر په لاره کښې ده ډېر کار کړی او پخپل وخت کښې ئې د پښتو په شعر کښې ساری نه درلود، مګر د پښتو د شعر آینده ورته ښه ښکارېده او له ځانه بهترو شاعرانو ته منتظرو، بی له ښکلوئې د بل چا مداحی نه کوله او د سنګدلو معشوقو مینه ئې محشر ته هم د خپلی تلی د درنښت دپاره وړېده – په دیوان کښې ئې هر راز ګلونه او نهالونه شته او د شعر ګلدستی ئې تر کابل او کشمیره رسېدلی دی. د نظم ګلستان ئې هماغه وخت غوړېدلی و او شیدا بلبلی پرې تېرېدلی – طبیعت ئې د مضامینو په ورکړه کښې په ډېره بیړه ورسره مرسته کوله او د دیوان بیتونه ئې تر ځلوېښت زرو زیات و، مګر د جنګ پرهارونه ئې هم په تن لړنه و، او پښت تر پښته ئې دغه د سربازۍ هنر درلود – نو هر کله چه خوشحال سره له شعره د تورې او ننګ و غیرت خاوند هم و، او سر و کارئی له جنګ او جګړو سره و، طبعاً د ده په شعر کښې هم د ننګ و غیرت خبرې خورا ډېرې دی او د پښتنو د احساساتو تحریك پکښې زښت ډېر لیدل کېږی بلکه همدغه شی د ده د شاعرۍ اصلی او اساسی برخه ګڼل کېږی.

که مونږ د ده ټول هغه اشعار را ټول کړو چه د پښتنوالی او ننګ و غیرت تبلیغ پکښې دی یا د ده فخر او حماسه بلل کېږی نو یو لوی کتاب ورځنی جوړېږی او پدې فصل کښې نشی ځائیدلی، ځکه په یوځو مثالو او نمونو اکتفا کوو.

یو ځای پخپله یوه قصیده کښې خوشحال خان د خپل ځان او خپلو ملګرو توره او توریالیتوب پدې ډول بیانوی:

پښتنو ځلمیو بیا لاسونه سره کړه — لکه باز منګولی سرې کا پخپل ښکار
سپینی تورې ئی ګلګونې کړی په وینو — په اهار کښې شګفته شو لاله زار
د خیبر دره ئې سره کړله په وینو — په کرپه ئی هم روان کړ دندوکار
ترکړ په تر باجوړه سمې غرونه — په لرزه په زلزله شوه په بار بار
په هغه لوری چه کېږی پنځم کال دی — هره ورځ د سپینو تورو خرپهار
درست پښتون تر قندهاره تر اټکه — سره یو د ننګ په کار پټ و اشکار
ګوره څو جنګونه وشول په هر لوری — خو د ځینو پښتنو نشته څه عار
اول جنګ د لوړی شا د تهترو — چه ځلوېښت زره مغل شوه تار په تار
خویندی لونه ئی په بند د پښتنو شوې — اس اوښان هاتیان الجه قطار قطار
دوهم جنګ میر حسینی په دوآبه کښې — چه ئی وتښېده سر لکه د مار
بیا له پسه د نو ښهر د کوټ جنګ و — چه مې وکښېښ تر مغلو خپل خمار
چه زما په یاد دی لوی جنګونه دا دی — د هلکو په هر لوری نشته شمار

همیشه فتح و نصرت دی لا تر اوسه — پس له دې ده بیا تکیه په کردګار
اورنګزیب راته یو کال وشو چه پروت دی — په صورت خوار و حیران په زړه افګار
خزانې د هندوستان دی را خپرې شوې — سره مهران دی ننوزی په کهسار
دا د هېچا په اتلس فکره نه و، — چه به دا کارونه شی پیدا دیار
بله هېڅ لیدله نشی پیدا مینځ کښې — یا مغل د منځه ورك یا پښتون خوار
پیدا هسی وخت چه وخت د نام و ننګ دی — دا بی ننګه پښتانه کا څه رفتار
پښتانه چه نور څه فکر کا نا پوه دی — بی له توری خلاصی نشته په بل کار
افریدی مهمند شنواری ګوره څه کا — د مغلو لښکر پروت پر ننګرهار
زه تنها پکښې په غم د نام و ننګ یم — یوسف زیه فراغت په کښت و کار
مرګ زما په پوهه ښه دی تر ژوندونه — د عزت سره چه نه وی زیست روزګار

همیشه به په جهان کښې ژوندون نه وی
د خوشحال ختك به پاته شی یادګار

که مونږ د خوشحال په دیوان کښې غور وکړو او ټول اشعار ئې وګورو داسې راته ایسی چه دغه توریالی شاعر د ننګ و غیرت او پښتونولۍ په فکر کښې دومره ډوب دی چه په عاشقانه غزلو، د ځوی په مرثیه، د ګلو او ګلزار په ستاینه او خپله هره نغمه کښې دغه اصلی مضمون ځایوی او هېڅکله د تورې او ننګ خبره له خولی نه غورځوی، وګورئ! یو ځای د خپل ګران ځوی نظام نومی د مرګ ژړا پدی ډول کوی:

څه دا غونه ړدې په زړه باندې فلکه — چه نظام دی له ما بېل کړ خوا ئی ډکه
په لحد کښې هغه مخ خورې په چنجیو — چه د هېچا پرې پېزو نه وه ځوانکه
کشکی ځوان د پښتانه په ننګ کښې مړاوی — نه چه ګوره لره روان شو له تلتکه
چه د کام په ننګ کښې ومړ هغه ځویه — په عالم کښې د خپل پلار غاړه کا لکه

په بال ځای کښې له خپلی معشوقی او لیلی سره داسې خبری کوی چه د سر ښندلو او خونخوار لارو، د خون او قصاص کلمات ورځنی اوریدل کیږی او سړی ښه نه پوهیږی چه دی اصلاً خپله مینه او عشق و محبت ښکاره کوی که د خپل شجاعت او زړورتوب سندری وائی لکه پدې لاندې غزل کښې:

که زه نه وای عشق به تا لره بلل څوك — په پالنګ به دې دا هسې درختل څوك
واړه عشق دی چه ئی سر راته ګیاه کړ — ګڼه زه په ځان مین د سرښندل څوك

بدرګه که محبت را سره نه وای — یك تنها به په خونخوارو لارو تلل ځوك
ته مې وژنه د قصاص اندېښنه مکړه — د خپل خون په توربه ونیسم یو بل ځوك
تا پخپله سپینه خوله خوشحال ته ورکړه — ګنه دی دا هسې شونډې ښکلول ځوك

که چېرې کومه نوی تشبیه روا وی او د چا له تقلید لاندی رانشي ویلی شم چه خوشحال ختك د لورو غرو باز دی چه د بلبل عشق پکښې حلول کړی او هماغه نغمه خدای ورکړېده.

یا په بل عبارت هغه بلبل دی چه د ښکار تېری منګولی هم لری. خوشحال که څه هم ټول عمر د جنګ او جګړو په سره اور کړېدلی دی بیا ئی هم د شاعری آب و تاب نه دی بایللی او نه ئې خپل لطیف ذوق ورك کړېدی لکه چه دا مفهوم دی پخپله هم پدی بیت کښې په شاعرانه ډول داسی ادا کوی:

که هر څو ئې په سره اور کښې لولپه کړی — د یاقوت د اوبو ډار د ګداز نشته

مګر دومره شویدی چه د ده په عشقی سندرو کښې حماسی ټکی او شجیعانه روح هم پیدا شوی او یو پښتنی رنګ ئی ورکړېدی د مثال په ډول ئې دا لاندی غزله وګورئ:

که نیولی زرکه باز پرېږدی له چنګه — زه به هم له لاسه پرېږدم شوخ و شنګه
ورپه ورکلی په کلی پسی ګرزه — درویزه که د دیدن مومی ملنګه
ګل که هرڅو پدا باغ کښې ښایسته دی — که ئی وینې بیا اغزی لری له څنګه
څودې توان رسی په لوی دریاب کښې ګرزه — په بېله کښې دې زوال وینم نهنګه
عاقبت به ککری وربانددې کښېږدی — ترڅراغ چه کېن اوښی ګرزی پتنګه
هغه یار که په پالنګ راسره نشته — دا هم شکر چه ئې بوی ځی له پالنګه
چه ئی زړه دمعشوقو په مینه مست شی — د هغو سرېو څه له نام و ننګه
د غمزی په تیغ ئې خوښ ښه ئی خوشحاله — مړنی په روغ صورت نه ځی له جنګه

پدې غزله کښې اغاز او شروع پدی ډول شوېده چه دغه پښتون او ښکاری عاشق خپل ځان لکه یو باز داسی ګڼی او خپله شوخ وشنګه معشوقه له هغې زرکی سره تشبیه کوی چه د باز په منګولو کښېوتلی وی- په بل بیت کښې که څه هم د دیدن په درویزې پسی ځان ملنګ کوی او توره یا خانی هغه پلو ږدی مګر ببرته ورته ځان نهنګ معلومېږی او یو لوی دریاب ئې په نظر کښې ګرزی. وروسته تر دی چه بیا د حسن او جمال ډیوی ته ګوری نو ککری ایښودل او د غمزی په تیغ ځان زخمی کول ورته ښه ښکاره کېږی او د

خپل مړنتوب په تقاضا له دغه جنګه روغ صورت تلل ورته ښه نه ښکاره کېږي. همدغه شان په یوه بله غزله کښې وائي:

په څه دود ئې ځای نیولی ستا تر څنګ دی	د رقیب خبره مه منه بدرنګ دی
زه چه ډېر ډېر ستا له ډېره جوره ژاړم	تردوو چشمو می چشمه بحر د ګنګ دی
ښاپیریه دی په هورته هورته ګرزی	نن پیدا لوری د ستا د با هوشرنګ دی
لاس ئی مه پرېږده له لاسه خولی ئی واخله	پرېوتلی په یاغی راجا قلنګ دی
په زړه مینه محبت په خوله کنځل کا	چه عجب زیبا د دوه مینو جنګ دی

وګورئ! پدې غزله کښې لمړی ځل ځان له ډېره جوره دومره ژړاند ښئ چه د ګنګ بحر ورته هیڅ دی مګر په آخره کښې د خپل هغه اصلي خوی او طبیعت په اثر کښې له یاغی راجا نه قلنګونه اخلي او هغه جنګ چه د خولی اخستلو په وخت کښی ئې له خپلی مینی څخه وینی زیبا بولي او بی له جنګه خپله غزله نشی ختمولی.

دغه شان د ده په اکثرو غزلو کښې سره له عاشقانه نیازه د زور او قوت توری او ټوپك ننګ و غیرت، شجاعت او سربازی خبری هم اورېدل کېږی مګر د غزلو آب و تاب ئې په ځای وی او نه ورځنی بېخونده کېږی، نو ویلی شو چه دا د توری او رزم شاعر په غزلو او بزمی سندروکښې هم د استادی حق لری او د ستایلو وړ دی ځکه چه دی د مینې او عشق له پانګې چه د شعر حقیقي سرمایه ده هماغسی برخه لری لکه چه د پښتونولی او ننګ و غیرت په دنیا کښې ئې لری او څنګه چه د پښتونولی له عالمه خبر دی هماغه شان له عشق او مینی، می او ساقی، سوز و ساز او عاشقانه دردونو سره هم آشنا دی د همدې لامله وائی:

چه څه درد د عشق لری تری به ځایږم	که مومن دی که کافر دی که جهود
چا به بی د عشق له کاره بل کار نکړ	د خوشحال د خولې ویل که چا منلی

هو! دا توریالی عاشق مونږ ته پخپل عجیب و غریب ژوندون کښې هر هر څه راښئ او په حیرت کښې مو اچوی چه دغه راز عاشق او په جمال مین سړی څنګه دومره نورو چاروته وزګارېږی او د زمانې ننګیالی ورځنی جوړېږی یا په بل عبارت څنګه د دغومره سخت او کلك زړه خاوند څخه دغسې شاعر جوړېدی شی. همدغه یو سړی دی چه کله سپاهی، کله شاعر، کله مبلغ او کله صوفی کېږی هم. په ځینو ځایو کښې وائي:

په جهان د ننګيالی دی دا دوه کاره　　يا به وخوری ککری يا به کامران شی
تر مطلوبه پورې شرط د رسېدو دی　　که تمامه لار الوده شی په وينو
که په توره ئې جواب ورکړی مردی ده　　که وجود دی څوك ازار کاندی په چوب
که آسمان دې د مزری په خوله کښې ورکړی　　د مزری په خوله کښې مه پرېږده همت

او خپل ځان هم پدې ډول مونږ ته راښئ:

هر ملخ د سربازی له هنر څه زده　　چه پدا هنر کښې سربندی پتنګ دی
لا تر اوسه ئې ماغزه په قرار نه دی　　چا چه ما سره وهلی سر په سنګ دی
لا په خوب کښې په لرزه پرېوزی له کټه　　چه د چا تر غوږو زما د تورې شرنګ دی
که پدا دوره می ګوری هغه زه يم　　چه مې داغ په خاطر اېښی د اورنګ دی
درست جهان مې ومغل وته خيبر کړ　　ځای په ځای ئې پښتانه وته قلنګ دی
ځينې څه لوئی دعوی لرم په زړه کښې　　ولی څه کړم چه پښتون واړه بی ننګ دی

مګر سر له دی ټولو خبرو کله چه د مينې عالم ته راځي نو بيا وائي:

د خانی د تورې ځای نشته په عشق کښې　　معشوقې وته مريی اوسه خوشحاله
که تر نوم او تر ننګ تير شوم پروا نشته　　عاشق هر کله قدم پر ننګ و نام ږدی
د عاشق له نام و ننګه سره څه دی　　څه می غم که اشنا موړم په پېغور کښې

اوس به مو پېژندلی وی چه زمونږ دغه نومړی شاعر د عشق په کوڅو کښې بل څوك دی او بل سړی ورځنی جوړېږی څوك چه په رښتيا شاعر وی او شاعرانه مزاج لری هغه په شعر کښې همدغومره رنګونه لری او په وينا کښې ئې هر هر څه پيدا کېږی، کله لکه يو هوښيار سپين ږيری خلقو ته نصيحتونه کوی او کله لکه مجنون د لېونتوب صحرا ته اوزی، يوه ورځ د دنيا په لوړو ژورو، تورتم او رڼا، لمر او سپوږمی، باد و باران کښې فکرونه کوی او د يوه صوفي يا فلسفي ګمان پری کېږی مګر بله ورځ خان او ملك شی چه د جنګ و جګړو او ننګ و غيرت خبرې کوی.
که دغسی سړی مو کله نه وی ليدلی راشئ خوشحال خان ختك پخپل شعر او ديوان کښې وګورئ او ورته ښه ځير شئ، د ده په وينا کښې سړی ته هر هر څه معلومېږی او سړی پری هر ګمان کولی شی، څوك به ئې د ځينو خبرو په استدلال د صوفيانو په ډله کښې شمېری او ځينې به ورته فلسفی وائی څوك به ئې يو څه بولی او څوك بل څه مګر

که سړی ورته شاعر ووائي او یو ربښتیانی شاعرئی وبولی دا نوم د ده په ټولو ویناؤ او ټولو اشعاو ښه صادقیږی او هیڅ اعتراض نشی واردېدلی ځکه چه شاعر همدغه معنی لری چه د هر چا له حال او زړه نه خبر شوی وی او په دغو ټولو خبرو پوهیږی یعنی کله د ښادمنو په خندا او کله د غمجنو په ژړا قسم خوری په یوه بیت کښې د اسمان نندارہ کوی او په بل کښې زمکی ته را ښکته کیږی، کله غم او کله غمخور شی، په یوه مصرع کښې ئې آه او په بله کښې خوشحالی وی.

یو ساعت د دنیا بی وفائی بیانوی او بل ساعت د امیدواری سندری وائي. که چیرې د خوشحال خان دیوان ولټوو، دغه راز ټولی خبری پکښې پیدا کولی شو او راته معلومیږی چه د شاعر په وینا کښې هر رنګ خبری پیدا کیږی، د ده د جنګ او جګړو خبری او د مینی او محبت سندرې خو مو د نمونو په ډول واورېدلی، اوس ئې څه عرفانی سندری هم واورئ چه د فلسفی او تصوف رنګ و خوند پکښې لړ لړ لیده شی.

لمړنۍ نمونه

دریاب څه د جالی دپاره نه ځی که څوك وائی   پخپله رضا درومی جاله هم ځان سره بیائی
په غرونو واوری اوری بارانونه په ملکونو   له هیچا خبرنه دی چه په مونږه هم څوك پائی
په دولس برجه ګرزی نمر پوره په دولس میاشتی   په دا خبردارنه دی چه صیفی دی که شتائی
په درست جهانکښې ګرزی باد حیران په څلور کنجه   په هر لوری چه ګرزی نا خبر چه څه پیمائی
میوې غلې ګلونه ځنې رنګ رنګ نعمتونه   له مځکی پیدا کیږی مځکه پروته ګل ولائی
څلور واړه عنصره چاکران دی ای خوشحاله   چاکر هغه خدمت کا چه صاحب باندی فرمائی

دوهمه نمونه

خلق نادیده دی په خبرو پسی ځغلی   ځار تر عارفانو چه په حال دی پوهېدلی
دواو یا مذهبه پکښې هومره قیل و قال   واړه سرهوا پخپل مطلب پسې دی تللی
ډېر دی کتابونه مشتمل په ډېرش حرفونه   ګل واړه که ګوری له الفه دی زوولی
سل یهی سل سیبه چه تی مات په یوه ځای کړی   سل به بلل نشی سره یو دی مالیدلی
واړه نور د لمر دی هم د ننه هم د باندې   هر چیرته دا نور دی په هر ښهر په هر کلی
زه خوشحال خټك یم درندانو په مذهب   نور ویل می نزده مختصر دی ما لیکلی

دریمه نمونه

وزیری له نوحه د طوفان په موج فناشی   زوی د اذر وموومی له ناره نه نجاة
کار د بل حکیم دی چه څه کاندی هغه کیږی   واړه سر درګم دي دا ابا دا امهاة

د خپل د ساعت د طبیعت دی که د نور څه نیک زیږی له بدوله بد ذاتونه نیك ذات
هومره علم زده کړی چه پرښتوته سبق ورکړی بیا هم خبر نه وی د جهان په ترهات
رددی که مقبول دی که معقول که نا معقول دی ګوره ننداره کړه تر دادم مه وهه زیاة
سر په سجده کښیږدی وائی نمونځ کوم خوشحاله زړه ته نظر نکړی پکښې څو لات و مناة

ځلورمه نمونه

دا چه وائی چه دا بد کړی یا دا ښه کړی که رښتیا وایم زه نه یم واړه ته کړی
څه چه اوس و واړه خلقو ته رسیږی چه دې کړی په ازل دی هغه کړه کړی
په یوه مځکه یوه باغوان کرلی عباسی ګلونه زیړو سپین ورسره کړی
د سحر ګټنه ډیره ده تر هر څه ځینې ځینې ورته ویښ ځینې اوده کړی

الوده لړلی درغی درګاه ته
هیڅ می نزده چه بد حال د خوشحال څه کړی

خوشحال که څه هم په شعر او ادب کښې د هر راز مضامینو خاوند دی او په دیوان کښې ئې هر راز موضوعات پیدا کیږی چه ځینې کسان به پکښې تصوفی مسایل پیدا کوی او ځینې به پکښې علمی شواهد ومومی، څوك به ئې یو اخلاقی معلم او مربی بولی او بعضی به نور نور نومونه پری ږدی مګر وروسته تر یوه عمومی نظره هر چاته معلومیږی چه دی اصلاً د پښتو یو رزمی شاعردی او په اشعارو کښې ئې د نارینتوب او ننګ و غیرت روح ډیر ځلښت لری. پدی کښې هیڅ شك نشته چه خوشحال یو پیاوړی شاعر او په ټوله معنی د پښتنو شاعر دی ځکه چه دی خپل شعر او شاعرانه طبیعت له پښتنو نه دی بېل کړی او کوم بل عالم ته ئې نه دی بېولی، ښائی چه مونږ په پښتو کښې ځینې ډیر ښه شاعران پیدا کړو چه د محض شاعریت په لحاظ به ډیر لوړ مقام لری مګر په شعر کښې به ئې د پښتونولۍ مضاهر نه وی او د کلام له روح او خصوصیت څخه به ئې دا نه معلومیږی چه دا پښتون شاعر دی او د پښتنولۍ له افکارو سره د شعر او شاعری دنیا ته راغلی دی مګر د خوشحال شاعری داسی نه ده او د ده پښتنواله د ده په شعر کښې لکه لمر ښکاره دی، د همدی لامله د پښتو لوړه ادبی جایزه د ده په نامه ورکول کیږی او دا امتیاز په ټولو پښتنو شاعرانو کښې یوازې د همده په برخه شویدی ځکه چه د ده اشعار لفظاً او معناً، فکراً او روحاً د پښتو اشعار بلل کیږی او د پښتنو روحیات او پښتنی تخیل پکښې له ورا ځلیږی- که فرضاً کوم مقتدر شاعر د ده دیوان په بله ژبه واړوی او له پښتو قالب نه ئې وباسی بیا ئې هم خلق پیژنی چه د یوه پښتون خبری دی او په پښتو اړه لری د ده په اشعارو کښې علاوه له پښتنی روح او فکر څخه ډیری نوری خبری هم شته چه د

پښتنو حال و احوال او خوی و خصلت څرګندوی، ځینو پښتنو ته بد وائی او د ځینو ستاینه کوی، د ځینو قومونو یو راز عادات او د ځینو بل راز خویونه ښئ چه پدې باب کښې کله کله څېرې او قیافې هم بیانوي او خبره ئې هجوی ته رسېږی ځکه چه دا زورور شاعر پخپل تنقید کښې هم پوره زړورتوب او صریحه لهجه لری چه ځینو خلقو ته پېغورونه او تانې ورکوی او ځینو بی ننګو ته په ښکاره کنځلی کوی چه دلته ئې مثالونه او نمونې ښودل ښه نه ایسی او ضرورت ورته نشته.

خوشحال خان که څه هم پخپلو اشعارو کښې یو بی قیده او بی پروا سړی معلومېږی او داسی ایسی چه ده به د ښکلو په مینه او حسن پرستی کښې نور هر څه هېر کړی وی مګر سره له دی یوه خدائی مینه ئی هم په زړه کښې پرته ده او دغه محبت ئې هیڅ کله نه دی هېر کړی، یو ځای خپله دغه مینه پدې ډول ښکاره کوی:

خدایــه کــه زه تــا تــه نــزدی کېــږم پــه افــلاس
زرمې کند په غاړه کړه یو مات کجکول په لاس
تـه کـه پـدا خـوښ ئې چـه خاونـد د ملك و مـال وم
مـال و ملـك مـې هـومره کـړی چـه تېروی تـر قیـاس
تـوان د طاعـت راکـړه چـه اخـلاص ورسـره مـل وی
نـه هغـه طاعـت چـه شـی پـه رسـم و پـه لبـاس
یا بـارې کریمـه! د خوشحال ختك دا خواست دی
تـل د ده پـه زړه کښـې لـری ټینـګ د دیـن اساس

خوشحال لکه څنګه چه د پښتنی ننګ د په ځای کولو ارزو لری د خدای د بندګی او اطاعت ارزو هم ورسره ده او په بندی خانه کښې لا دواړه نیتونه پدی ډول ښکاره کوی.

پــس لــه بنــده دی دا عــزم
د خوشـــحال د خـــاطر جـــزم
یـــا نیـــولی مـــخ مکـــې تـــه
یـــا مغلـــو ســـره رزم

عبدالقادر خان خټك

وروسته تر خوشحالخانه د ده زامنو او لمسيو هم د پښتو شعر په ښه شان پاللي او د دولسم قرن تر آخره پورې د خټکو د سرشار طبيعت موجونه او څپې نه دي ناستې د خوشحال هر زوی او لمسی د شعر څنډه جګه کړې او مونږ ته ئې په شعر کښې ادبي شاهکارونه پرې ايښی دي چه دلته د اختصار له کبله يوازې د عبدالقادر خان په شعر او شاعرۍ لږه رڼا لويږي.

عبدالقادر خان د خوشحال خان زوی چه تولد ئې د (۱۰۶۲) په شاوخوا کښې او عمرئې تخميناً د شپېتو کالو په حدودو کښې معلوميږي د پښتو په شعر کښې يو خوږ ديوان او په پښتو کښې نور ښه ښه تاليفات او آثار هم لري، په شعر کښې ئې سادګي او رواني څرګنده ده او د بداعت جنبه ئې هم قوې ده، د ده د شعر مخه د مينې او محبت لور ته زياته معلوميږي او هغومره چه خوشحال خان پخپل شعر او شاعرۍ کښې حماسي آهنګ درلود، دې ئې نلري، په اشعارو کښې ئې څه ډېره زياته مبالغه او شاعرانه اغراق هم نه ليدل کيږي، د عشق او مينې اظهار هم په يوه معتدل ډول کوي او پدې باب کښې د خاموشۍ طرفدار دی – دنيا او عالم ورته د جمال مظهر ښکاره کيږي او لکه يو صوفي په هر څه کښې د خپل دلبر مخ او جلوهويني، له همدغې لارې دی هم د وحدت الوجود فلسفې ته نږدې کيږي او د عشق عظمت د جمال او جلال اثارو ته په يوه ډېر وسيع نظر ګوري. دا مضمون ښائې چه ډېرو شاعرانو ادا کړې وي او په مختلفو پيرايو کښې له نظره تېر شوې وي مګر عبدالقادر خان ئې پداسې ډول بيانوي چه سړی ته بيخي نوی او ناخکلی مضمون ايسي، پدې لاندې بيتونو کښې ورته ځير شئ:

دلبر مخ راته ښئې په هر آئين کښې	که په تور کښې جلوه ګر شي که په سپين کښې
ګه په زلفو کښې ځای وکا زړه را کاږي	ګه په سترګو په رخسار او په جبين کښې
کله کله په ترسا کښې مخ څرګند کا	د صنعان په دود ئې وران کاندی په دين کښې
په څراغ کښې تجلا وکا پتنګ ته	بلبلانوته ښکاره شي په نسرين کښې
نور و نارئې د جمال جلال اثر دی	قهر مهر ئې په تريخ او په شيرين کښې
که اثرئې د لبانو پکښې نه وای	نه به و، هومره خواږه په انګبين کښې
لويه خدايه عشق يو څه رنګه لوی شی دی	چه ئې ځای نشي په چرخ او په زمين کښې
په هر څه کښې ګوره يار عبدالقادره	که دی نشته شك ګمان پخپل يقين کښې

له دې شعره دومره معلومېږی چه د ده په نظر کښې جمال او ښکليتوب، عشق او مينه دغه شی نه دی چه عام خلق ورته ګوری او تعبيرونه ورځنی کوی بلکه د عرفان او تصوف له لوری ئې ورته کتلی او په شعر کښې ئې عارفانه کيف پيدا شويدی.

په يوه بل ځای کښې هم په يوه سندره کښې لمړی ځل خپل عشق سړی ته داسی ښئ چه کومه ښکلی او دلبره معشوقه په مخ ورغلی ده او ده زړه پری بايللی مګر په اخره کښې معلومېږی چه دی په يوه مجهوله ليلی مين دی چه يوی برېښنا غوندی ئې ترستړګو شوی او بيا ورکه شوېده چه دی ورځنی هېڅ خبر نه دی او نه پوهېږی چه ځمکی ته ولاړه او که آسمان ته وختله؟ څه شوه او چيرته ولاړه؟ سندره دا ده:

په لاره تلمه په مخه راغله يوه دلبره پری رخساره	د نمر په شانه لا تری روښانه په ښکلی مخ وه هغه نګاره
بی ميومسته خوله نيست وهسته ډکه له نازه خالی له نيازه	سر تر قدمه ثابته روغه له هره عيبه پاکه ويزاره
مخ ئې څرګندو نظر پرې بندو، د مخ شغلی ئې د مخ حجاب وې	په خيال خيال تلله نظر ئې نکړ، هرګز و چاته له کبروعاره
له ما غايبه لکه برېښنا شوه په مځکه لاړه که په سما شوه	هېڅ نه پوهېږم چه چيرته دا شوه راته ووايه! اې خبرداره
هوس ئې ويوو غم ئې راپرېښود داغ ئې پانوی رابانـدی کښېښود	مقصود ئی دا دی عبدالقادره اوس پسې ګرزه سينه افګاره

د عبدالقادر خان په عاشقانه غزلو او سندرو کښې سړی د شهوت پرستۍ څه ډېری مظاهرې نه وينی او نه له خپلی معشوقی نه هر ځای په غېږ خوله د بوس و کنار سوالونه کوی د ده له اشعارو نه سړی استنباط کولی شی چه دی محبت په تور او سپين پوری مربوط نه ګڼی او نه هغه څوك صاحب جمال بولی چه ګړه وره ئې ښه وی بلکه عشق يوه ازلی برخه او حسن هم يو اثر بولی چه له تور او سپين، ګړو وړو څخه ما سوادی – پخپل يوه شعر کښې چه دی د وصال د شپی تصور او آرزو کوی داسی ايسی چه دی له خپلی معشوقی نه ديوی رښتيانۍ مينی طمع لری او بی له دلداری نه نور هېڅ نه غواړی يعنی همدا ارماند لری چه زه په ځير ځير ستا مخ ته وګورم او پخپلو اوښکو او ژړا کښې درته د خپلی مينی اظهار وکړم ته را پاڅېږې زما اوښکی پاکې کړې، ډاډ راکړې، او دلاسا می کړې، په آخر کښې ته هم راسره وژاړې او دواړه د دی دپاره چه يو د بل بيلتون ونه وينو خپل مرګ له بل نه د مخه وغواړو او هر يو بل ته د ډېر عمر دعا وکو.

شعر دا دی:

زه دې درسته شپه ځير ځير و مخ ته ګورم	ته ناظرو خپلو ښـو ته له حيا شې
چه خوب درشی سر زما په زنګون کېږدې	د غنچی غوندې اوده په غېږ زما شې

زدې مخ ته کاته کړم په ورت ورت ژاړم — چه اخر به یوه ورځ له ما جدا شې
زما اوښکې په رخسار د تاپر یو وزی — ویښ له خوبه لکه ګل په شبنم بیا شې
په رویمال مې اوښکی وچې کړی ډاډ راکړی — زه فریاد کړم ته زما په دلاسا شې
تینګوې ژړا زما د زړه دپاره — چه غریو زور دربانديې وکړی په ژړا شی
زه تر تا لمړی مرګ غواړم ته ترمانه — زه وتا ته ته وما ته په دعا شی

پدې بیتو کښې علاوه پدې چه یوه مجرده او پاکه مینه پکښې جلوه کوی او سړی پوهوی چه د یوه شاعر زړه څه غواړی؟ او څه ارزو لری؟ ډېر نازك کیفیتونه او شاعرانه نکات هم پکښې شته چه د تصویر او تعبیر په لحاظ یو خوږ او ساده شعر ګڼل کیږی – د یوه عاشق ځیر ځیر کتل ارومرو د دی باعث کیږی چه معشوقه له ډېری حیا خپلو پښو او د زمکی خواته وګوری او بیا خپل سر د خوب په وخت کښې د خپل مین په زنګانه کیږدی چه هغه ورځنی داسی تعبیر وکړی چه لکه غنچه زما په غیږ کښې اوده شوه، پدی وخت کښې طبعاً دی دیوی ورځی د جدائی په غم ژاړی او اوښکی ئې د هغی په مخ توئیږی هغه راویښیږی مګر شاعر ئی داسی بولی لکه ګل چه په شبنم راولیږی او غوړیږی په دغه حال کښې چه معشوقه خپل عاشق د خپل هجر په غم کښې ژړاند وینی زړه ئی سوزی او دغه قیمتی اوښکی پخپل رویمال وچوی، ده ته ډاډ او تسلی ورکوی مګر ژړائی نه دریږی او هماغه شان ئې مړې مړې اوښکی پر مخ راځی په اخر کښې معشوقه هم که هر څو خپله ژړا ټینګوی بی اختیاره په ژړا کیږی او د خپل مین د بلی ورځی بیلتون ورته دومره ګران ښکاره کیږی چه د خپل مرګ ارزو تر هغه پخوا کوی او دواړه یو بل ته یوراز دعاګانې کوی چه په حقیقت کښې هر یو د بل د دعا نه قبلېده غواړی.

دا خوږ ژبی او مقتدر شاعر به مو د دی څو شعرونو په رڼا کښې څه نه څه پیژندلی وی او د شعر رنګ و کیف به ئې هم لږو ډېر معلوم شوی وی او س ئې یو څو نور شعرونه هم د نمونو په ډول وګورئ ځکه چه د یوه شاعر شاعری څنګه چه له خپلو اشعارو معلومیږی هغومره تبصره کونکو په وینا کښې نه معلومیږی او کېدی شی چه لیدونکی ئې په اشعارو کښې بل شان وپیژنی.

لمړی نمونه

حقیقت د عشق په خوله ویلی نشی — دغه اور بی دله نور سهلی نشی

درسته شپه ناری وهم د یار له درده — همسایه می په شپه خوب کولی نشی
د زړه مست لره د زلفو ځنځیر بویه — په اوسپن ځنځیر دا مست تړلی نشی
پدا باغ کښي ډیر ګلونه شګفته شوه — پکښي یو د یار په رنګ لیدلی نشی
ما د یار د مخ په باغ کښي دی لیدلی — چاوی دا چه تور نرګس موندلی نشی
په هر دم عبدالقادر هسی پیالی چښی — چه یو ګوټ ئی کاینات زغملی نشی

دوهمه نمونه

محبت په تور په سپین راغلی نه دی — په اصیل او په کمین راغلی نه دی
عشق عطا ده ازلی چه په چا وشی — په ارشاد او په تلقین راغلی نه دی
بیهوده په عشق کښي خواست کوی د صبر — د دی خواست هرګز آمین راغلی نه دی
په راتله ئي بنایسته د ځمکی مخ شه — په دا شان څوك په زمین راغلی نه دی

په دکان د عطار هومره خلق پندوی
خو په زلفو عنبرین راغلی نه دی

دریمه نمونه

مخ دی لکه نمر دی تر نسبت ئی نمر مثال دی — څوك به وائی هسی چه نمر ستا د مخ مثال دی
سخت دی په سړی باندی نیژدی بیلتون تر لری — یار چه لیده نشی تر دکن لری دیوا ل دی
وائی چه وبا ل دی چه نظر کا وښه مخ ته — ما په دواړو سترګو قبول کړی دا وبال دی
حسن یو اثر دی چه په مخ کښي د چا وشی — نه چه کړه وړه ښه لری هغه صاحب جمال دی
څه برکت ناك دی د عشق خم ورته حیران یم — څوخلق پری مست شوه دی لا هسي مالا مال دی
هر چه سوختګان دی په خاطر به ئی لګیږی — اور می د ښتر چه سر وهلی تر مقال دی
زړه لری بداِی عبدالقادر تر بادشاهانو — څه شو که په کور کښي دنیا نلری کنګال دی

څلورمه نمونه

زړه مدام راته ویل کاندی چه ژاړه — په ژړا ژړا بیل شوی مین غواړه
په طلب ئي د دنیا ودانی پریږده — لیونیو غوندی ګرزه په ویجاړه
مسلی دبی ننګی ورپسی لنګ کړه — د ناموس پروا هیڅ مکړه وئی نغاړه
د مکی ځنځیر دي نور نیسی په لاس کښي — ما نیولی دی د یار زلفینی دواړه
په خواری مونده شی کام له ډبر زړونو — په محنت سره سره زرخیږی له کاړه
تل دیار په مینه مست عبدالقادر دی — که نور مست وی له شرابه یا لتاړه

پنځمه نمونه

د مېرونــو هغــه شــته چــه د تــا نشــته / مــه وايــه چــه زمــا نشــته د چــا نشــته
سترګو ربــه څــه بــاور وربانــدی کانــدی / کــه ړانــده نــاری وهــی چــه رڼــا نشــته
د ســبا پــه حــال غــوټی د نوبهــار زده / د خـــزان وهلـــی وائـــی ســـبا نشـــته
ستا پــه بــوی چــه همګی ړانده بینا شول / ســتا لــه بویــه بــی یعقوبــه اشــنا نشــته
وائی خــار و خــس جــارو کــړه چــه زه درشــم / خار و خس خــو بــه هــم زه يم بی ما نشته
هــر ســحر ســترګی د ګــل پــه اوښــو ډکــی / پــدا بــاغ کښــې بــی ژړلــو خنــدا نشــته

شپږمه نمونه

دريغــه نــور غمونــه لــرې شــوای لــه دلــه / پکښــې غــم د خپــل اشــنا وی تــل تــر تلــه
شبنم وصل د ګــل بیا مونــده خمــوش شــو / تــری محرومــه شــوه چــه شــور کانــدی بلبلــه
ښه چه ژبه دی قلم شــوه پــه مجلس کښې / شــمع تــا چــه د خپــل ســوز قصــه ويلــه
عاشــق هــېڅ د عشــق لــه ســوزه خبــر نــه و / دا لمبـــه پـــری معشـــوقی ولګـــولـــه
د فــانوس پــرده کښــې څــراغ کلــه پټېــږی / کـــه ئـــې مـــخ پــه پلوپـــټ و ماليدلـــه
پــه مــا تــم د پروانــه چــه ځــان ئــې وســو / شـــمع او پـــر تنـــدی بـــل کـــړ ګرزېدلـــه
درســته شــپه دې پــه مــاتم عبــدالقادر کــړ / نــه بــی غمــه پــه پالنــګ بانــدی څملــه

عبدالقادر خان پخپل شعر کښې تصوفی مضامين هم راوړی او داسی معلومېږی چه پدی خوا کښې هم ښه عميق معلومات لری يا په بل عبارت د عارفانه سندرو او صوفيانه مزاج خاوند هم دی، دنيا ته هم په کم نظر ګوری او د زاهد په مقابل کښې د رندانو ملګری دی لکه چه وائي:

د زاهد شرب جدا د رند جدا دی / له ماهی به کله کار د سمندر شی

پدی بيت کښې چه دی کوم مثالونه د زاهد اورند دپاره راوړی معلومېږی چه دی دی دواړو ته په څه نظر ګوری او کوم لورته ميل لری - د ده د تصوفی افکارو او صوفيت رنګ له دی شعره هم معلومېږی.

چــه وجــود د ذری شــته هــومره ذره ده / خــو چه محــوه خپل وجود کانــدی افتاب شــی
د هستی نــوم هغه وخــت وربانــدی ښائی / اميختــه چــه لــه محــيط ســره ســيلاب شــی
د عنصــر لــه چــار ديوالــه چــه راووزی / اروېــده ليــده ئــی واړه بــی حجــاب شــی
وهر لــوری تــه چــه مخ کا نمونځ ئې کېږی / چه قبلــه ئــې ديــار مخ وروځــی محــراب شــی
پــه څنبــل د ســترګو ځــی تــر شــرق و غربــه / تـــر نظـــر د عارفـــانو تلـــه شـــتاب شـــی

د مهمندو دوره

رحمان بابا او حمید

د ختکو دوره لا هماغسې په قوت کښې ده او د خوشحال شاعرۍ په هماغه پوخوالي د ده په زامنو او نمسیانو کښې ځان ښکاره کوي چه ناڅاپه د مهمندو په کورنۍ کښې د شعر او ادب دوه پاخه استاذان او امامان پیدا کېږي چه یو عبدالرحمن بابا او بل ماشوخیل حمید دی، د دوی شعر او شاعري له پخوا وخته بل راز ایسي او هر یو د پښتو شعر ته نوی رنګ ورکوي، دا رنګونه د پښتو روستیو شاعرانو ته ډېر ښه ښکاره کېږي او کوښښ کوي چه خپل شعر پرې رنګین او ښایسته کړي، یعنې ځوك د یوه او ځوك دبل شاګردي کوي – دا دوه نوموړي او پاخه شاعران په ټولو پښتنو کښې یو عام شهرت پیدا کوي، او لږ نږدې ټول پښتانه ورته په درنه سترګه ګوري.

داسي پښتون به نه وي چه دغه د شعر او ادب مشران به نه پېژني او نه به ئې ستائي – په ډېرو ادبي محافلو کښې ګورو چه د دوی په شعر او شاعرۍ خبرې کېږي او هر ځوك ورسره مخصوصه دلچسپي لري ځکه چه دا دوه ملي استاذان لکه دوه غټ او روښانه ستوري ورانده وروسته دنیا ته راغلي او هر یوه له ځانه سره نوی رڼا راوړې ده.

رحمان بابا د پټې خزانې په استناد په ۱۰۴۲ کښې یعنې تر خوشحال خان خټکه شل کاله وروسته زوکړی او تر ۱۱۱۸ پورې ئې ژوند یقیني دی – د حمید د زوکړې نېټه د پښتانه شعراؤ په وینا په ۱۱۰۰ کښې معلومېږي چه تر ۳۷ کلنۍ پورې ئې ژوند په یقین سره معلوم دی نو دوی دواړه د خټکو د شاعرۍ په عین شور و زور کښې پیدا شویدی او د دوی په مقابل کښې خټکو پیاوړي شاعران درلودل، خوشحال خو خپله تر ۱۰۸۰ پورې ژوندی ښکاره کېږي او سړی ویلی شي چه د رحمان بابا د شاعرۍ ابتدا او د ده انتها به سره یو ځای شوي وي، او که فرضاً د رحمان بابا شاعري تر خوشحالخان وروسته شروع شوي وي نو په خټکو کښې خو لکه عبدالقادر خان او اشرف خان هجري او داسي نور ښه ښه شاعران موجود و، او د خوشحال خان د کورنۍ روستي شاعر علیخان خټك چه تر ۱۱۱۸ پورې ئې د ژوند پته لګېږي د یوې ښې قریحې او قوي شاعرۍ خاوند دی او سړی ویلی شي چه د دغسې پیاوړو او پخو شاعرانو په وخت کښې دغسې امتیاز او شهرت پیدا کول لکه رحمان بابا او حمید چه ئې لري څه آسانه کار نه دی – په داسې وخت ډېر قوت په کار دی چه یو شاعر خپل ځان او خپل شعر عام او مشهور و مقبول کړي.

او روستني شاعران لکه پیر محمد کاکړ چه د خپل وخت ممتاز او پوخ شاعر دی د رحمان بابا شاعرۍ ته پداسې نظر وګوري چه د خوشحال تشبیه ورسره وکړي او و وائي:

هېڅ تر شعر د رحمان به ډېر کم نه وی ومنصف ته د ختك خوشحالخان شعر

دا معلومه ده چه هر څوك چه يو شی له بل سره مشابه کوی نو هغه بل ئی په نظر کښې زيات ښکاری او ښه ورته ايسی- هر کله چه دلته د ختکو او مهمندو د شاعرۍ مقايسه او موازنه مطلب نه دی نو له دی خبرې تېرېږو او د مهمندو د دغو دوو مشهورو شاعرانو د شعر او شاعرۍ رنګ په لاندينی ډول لږ او ډېر ښيو:

د دوی د شاعرانه فيضان او سپېڅلی نور څخه ډېر تياره کورونه رڼا شوي او ډېرو ځايو ته ئې سپينی پلوشی رسېدلي دي.

د دوی ادبی مکتبونه تر اوسه پورې داسې جاری دی چه د تعطيل ورځی او جمعه يا پنجشنبه پکښې هېڅکله نه وی. د دوی د شاعرۍ دوه لوی بحرونه که څه هم څنګ په څنګ او يو ځای بهېږی مګر بيا هم يو غيبی برزخ د دواړو تر مينځ شته چه يو له بله ئې په هر څه کښې بېلوی او هر څوك ئې فرق کولی شی.

د دوی د ادبی ګلزارونو رنګ و بوی له ورامعلوم دی او د سريندو اوازونه ئې هم په ښه شان پېژندل کېږی خو دا پېژندنه د ټولو په نظر کښې يو راز نه ده او هر څوك ئې يو شان نه وينی، دا يو خوب دی چه هر سړی ئې بېل بېل تعبير کوی او ډېرې خواوې لری، سړی چه د ننګرهار او سپين غره ادبی فضا او افق ته ګوری لکه قوس و قزح څو ډوله رنګونه ئې تر سترګو کېږی چه رحمان او حميد پکښی ځان ښکاره کوی مګر دا رنګونه سره له دې چه ښکاره امتياز لری بيا هم يو له بله سره ګډ شوی او تداخل پکښی راغلی دی. دی رنګونو بريد اوسيمه معلومول يا د دې جغرافيې ليکل څه اسانه کار نه دی.

زه به کوښښ وکړم چه د دوی د شعر او ادب نوعيت څه نه څه وښيم مګر زما د اټکل ټال به هم لکه د بوډۍ ټال داسی وی چه يوه هوائی نندارہ به بلل کېږی ځکه چه دلته ډېر داسی شيان مخی ته راځی چه زه ئې خوند څکم مګر تفصيل ئې نشم کولی.

سړی په ډېرو خوږو او خوندورو شيانو ژبه ټکوی او خواږه يا ښه ورته وائی مګر هر څوك پوهېږی چه ټول خواږه او خوندور شيان يو راز نه دی.

ډېرو شيانو ته سړی سپين يا تور وائی مګر څنګه چه سپين او تور يو له بله فرق لری همدغه راز هر يو پخپل کور کښې هم درجی او مراتب لری چه تفاوت ئې ثابت او محقق دی نو زما تبصره به هر ګوره د يوې نقشی مثال لری چه لوی لوی غرونه او ډك ډك سيندونه به پکښې لکه خطوط داسی ښکاری او يو اجمالی لوری لودن به سړی ته ښئ

مګر لوړې ژورې به ئې څوك نه وينی او نه به پکښې د هيوادونو بهار او خزان معلومېږی خو دا به ټول زما نقصان نه وی د موضوع تقاضا به هم پکښې دخل لری.
سړی چه يوی عمومی هنګامې ته غور ونيسی يا د دوی دواړو ديوانونو ته له وراګوری داسی معلومېږی لکه چه رحمان بابا يو اخلاقی او لارښوونکی شاعر وی چه خلقو ته د شعر په شپېلۍ او د عشق په نغمه کښې د ژوندانه سمه لار ښئ او د بلبلو په ژبه حکيمانه خبری کوی مګر حميد د ښکلو او نازولو شنو خالو، تورو سترګو، خط و کاکل ته هر ساعت سترګکونه وهی او لکه پتنګ په سوزېدونکی شمع ځان جليا کوی. رحمان بابا زيات ميل عشق پرستۍ ته لری او حميد د حسن پرستۍ بيرغ هسك کړېدی – دی وائی:

د حميد زندګاني د يار په مخ ده	ناقصان به ئې ژوندی بولی په سا

مګر رحمان بابا عشق او مينه هغه څه بولی چه بايد خپل ژوند هم ورځنی ځار کړی.
ځينی کسان د رحمان بابا او حميد ادبی مکتبونه پدی راز ښېلوی چه حميد د نازکخيالی استاد ګڼی او رحمان ته د ساده او خوږی انشا حق ورکوی، يا هغه د جمال اودی د معنی منادی ګڼی، زه دا منم چه د رحمان بابا د عشق قبله له مادی حسن څخه پورته ده او يوازې ښايست يا تش ښکليتوب د ده مخه نه ده بنده کړی بلکه دی له دی ښايسته او رنګينو پردو هغه خوا هم ځينې تجليات ګوری او د مينی په صافه هنداره کښې ماورا له حسنه نور شيان هم وينی – د ده عشق او محبت د حسن او سينګار مولود نه دی بلکه د ده په نزد حسن د عشق په اعتبار نامه چلېږی او په همدغه سکه قدر پيدا کوی.
لکه چه پدې بيتونو کښې دا مطلب په ښه شان څرګندوی:

نـار د عشـق پـرورش مـی لـه عشـقه	هسې نـه چـه د خوبـانو پـه سينګار شـی
هـيڅ موقـوف د معشـوقې پـه حسـن نـه دی	د عاشـق خـاطر پخپلـه مينـه ښـاد دی
حسـن واړه د عاشـق پـه عشق موقـوف دی	معشـوقه کـه وی جـوړی کـه ښـاپېری
عشـق دی دا چـه معشـوقه شـوو عاشـق تـه	ښـه رخسـار د مهرويـانو پـه اسـلوب

مګر د دې خبرې معنی دا نه ده چه د رحمان بابا شعر کښې غزلی آهنګ او شعری جاذبه له چا نه کمه ده يا دا چه ده د حسن او ښايست ننداره نده کړی او د نازکيخالۍ برخه ئې لږه ده. همدارنګه حميد هم يوازی د تش خيال خاوند نه دی بلکه د ننګ و نام پوره طرفدار او د تن اسانۍ دښمن هم دی – د درس او مکتب دروازی ته ئې هم هلکان را بللی او د يتيمانو اوښکی ئې هم پخپلو لستوڼو پاکی کړيدی، د عشق او مينی

دپاره ئی هر راز ذلت ته سر نیولی مګر د طمع څنځیر ئی په غاړه نه دی پری اېښی(۱)[1] د چا مغلواله ئې کله نه ده تېره کړی مګر هيڅ کله ئې له خدایه داسی دروندوالی هم نه دی غوښتی چه په چا باندی بار شی(۲)[2] زه اوس دلته په دی مقاله کښې د دی دواړو نوموړو شاعرانو په شعر باندی هغه شان تبصره نشم کولی چه د موضوع حق پوره ادا شی او ټول خصوصیات ئې وښودل شی مګر څه نه څه به ځینو ټکو ته اشاره وکړم چه د دوی د کلام د افادې ډول او هغه کیف چه د دوی په شعر کښې لیدل کېږی تر یوه حده وښودل شی.

لکه چه رحمان بابا پخپله شاعری کښې له عشق او مینی ډېر متاثر دی او هر هر ځای دغه مضمون په راز راز پیرایو کښې ادا کوی، حمید هم د محبت سوز و ګداز ناقراره کړی او په متعددو ځایو کښې له عشق نه فریادونه کوی، یعنی یو د عشق ستاینه کوی او اعلی مرتبه ئې بولی او بل ئې اسمانی تندر او توره بلا ګڼی یا ورځنی په سرو لمبو او غم باندی تعبیرونه کوی چه دغه دی دلته ئې نمونی ښیو.

رحمان بابا او عشق:

دا جهان دی خدای له عشقه پیدا کړی	د جملـه و مخلوقاتو پلار دی دا
تر عشق غوره بل څه کار په جهان نشته	تر همه کارونو غوره کار دی دا
که اعلی مرتبه غواړې عاشقی ده	نور همه واړه ادنی دی ادنی مشی
څو د عشق په خمخانه ئې داخل نکړم	پخته نه دی دغه عقل خام زما
عاشقان په عشق کښې واړه سلطانان دی	پدې شهر کښې نیستکار او ناتوان نشته
عشق یو داد دی په عشق باندی له خدایه	هسی نه چه یائی پیری یا ئی پلوری
عشق عاشق لره یو هسی پیر استاد دی	چه به نه وی بل دا هسی پیر استاد
د رحمان په عاشقی کښې سترګی وشوې	څوك چه وائې عاشق ړوند دی هغه خوار شه
عشق د نفس له خاصیته منزه دی	کار د سترګو به څوك څه رنګ په دهان کا
و آسمان ته لاس د عقل نه رسیږی	دا څو عشق دی چه په عرش کرسی قدم ږدی
بی د عشقه که مې عیب که مې هنر دی	ما غوڅ کړیدی له ځانه بل پیوند
مرتبه که د عشق شی ورته څرګنده	ملایك به واړه وائي چه بشر وای

حمید او عشق:

چه نازل شو د عشق تندر له اسمانه	ما حمید د غم لایق ورته لاس ونیو
ما هم زده چه عاشقی توره بلا ده	باری تېرله دی تدبیره کړم تقدیر

---

[1] نور قیدونه واړه سهل دی حمیده   خو په غاړه دې د طمع ځنځیر مشه

[2] د خسرې په ځېر سپك ښه یم بی قدره   خدای مې مکړه هسی دروند چه په چا بار شم

چه د عشق په غم اباد يم ډېره شوی — نور مې هيڅ کله ښادی د وجود نشته
په ځوانی د عشق غمونو حميد زوړ کړ — بی مدې ئې ږيره سپينه شوه ملاغبرګه
کاميابی په عشق کښې نشته زره چول دی — هر نفس په تشه تشه تمنا
رستمان د صبر زهد ستا په عشق کښې — نخول شی در په در لکه بيزو
عاشقی به ئې آخر تر ښی سپك کړی — که وی دروند تر کوه قافه تول د چا
د عشق بار چه اسمان ځمکی ساهه نشو — تا په کوم قوت ساهه کوتاه انديشه
لکه لوبی هلکان په ليونو کا — عشق می هسی مسخره کړ عقل و هوش
هر ساعت لکه خليل په عاشقی کښې — تماشه کړم د ګلزار په سرو لمبو کښې
هسې زه د ځان په غوښو عشق اخته کړم — لکه نا خبری له ځانه د پمن لاس
عشق د بوری د بدنامی کار راوکړ — لاس په خوله اينسی ژړا کړم شب و روز
په راستی می د خپل عشق هسی باور دی — چه همدم به يم له ښکلو پس له مرګه
څه فساد وستا په خاورو کښې حميده — چه د مينی په کيميا هم سره زر نشوه
څه کيميا د عاشقی په لاس درکړی — چه دی وينم په خواری کښې مغرور هسې
يا د ښکليو د پاوليو شرنګهار دی — يا د عشق د لېونيو د ځنځير
هنګامه د مينی ګرمه ده ترحسنه — د مجنون د درګدا شه ليلی مشه
د حميد زندګانی د يار په مخ ده — ناقصان به ئې ژوندی بولی په ساه

د دی څو بيتو څخه ښائي چه د رحمان بابا او حميد د عشق رنګ او ډول څه نه څه څرګند شوی وی او دا معلومه شوی وی چه دواړه د شعر په محفل کښې د عشق سرينده غږوی مګر هغه پکښې د خوشحالی اودی پکښې د غم سندرې وائي – دی د عشق او مينی مرور اشنا او هغه پخلا معلومېږی يعنی د هغه د خوشبينی جنبه قوی ده او د ده د شکايت هنګامه ډېره زورره ده.

دا فيصله د يوه عمومی نظر نتيجه ده که څوك د دوی دواړو يو يو بيت له نظر لاندی ونيسی ښائي چه د رحمان بابا په اشعارو کښې هم د شکايت يو نيم بيت پيدا کړی لکه:

اشنائی توره بلا ده اشنا مشی — جدائی به دی فنا کړی فنا مشی

او د حميد په ديوان کښې هم ځينی بيتونه ومومی چه د عشق ستاينه او کيميا توب ورځنی څرګند شی مګر په عمومی صورت همدغه راز ايسی لکه چه اشاره ورته وشوه.

څه شی چه د حميد په شاعری کښې ډېر زيات ترسترګو کيږی هغه د خط کلمه ده چه اصلاً د فارسی ادب مهم عنصر دی او هلته په راز راز پيرايو کښې ادا شويده مګر حميد هم د پښتو ادب خصوصيت ته نه دی کتلی او دا پردی مضمون ئې پخپلو اشعارو کښې

دومره اړولی را اړولی دی چه د ده د شاعریت مهم غړی ورته ویلی شو او دلته ئی ځینې نمونې ښیو:

منــت بــار دي یــم د ړیــری د آغــاز
چـه ئـې کـم کـړ سـتا حسـن کبـر و نـاز

پـه نـو خطـو پسـي تللـی زړه مونـد نشـی
هغـه ورك شـو چـه پـه شـپه داور پـه سـوی لاړ

چـه مـې ولیـده پـه مـخ د دل ارام خـط
بیـا مونـده لـه ازادۍ نـه مـا غـلام خـط

د اشـنا د مـخ د خـط هیبـت مـی وخـوړ
چه مې ولید په شرابو کښې د جام خط

د بهـار او ریځـې نـه وی بـې بارانـه
پـه رښـتیا کـا د بوسـی زیـری پیغـام خـط

د مقصـود د رمـې ونـه لیـده تیـاره شـوه
صـبحدم د یـار د مـخ کـړ راتـه شـام خـط

د خـط خیـال مـې لـه سـره تلـونی نـه دی
کـه سـایه پـری د همـا شـی برابـره

چه مشغول دا ستا د مخ په خال وخط شوم
مشـغولا را ځخـه پاتـه د کتـاب شـوه

ځکـه زه کـوم اسـره د یـارو خـط تـه
روانېـری مشـکل مـتن پـه حاشـو

هـومره ښـه دي خـال و خـط راسـره وکـړه
چـه راوې ایسـتم لـه اوره پـه اغـزو

زر پـه زر بـه ئـې سیاهی د خـط پښـیمان کـا
دا د مـخ پـه روښـنائی بانـدی مغـرور

خدایـه خـط د یـار لـه مخـه لـرې لـری
پـه اسـلام بانـدی برمشـه لاس د کفـر

هغـه مـخ چـه مـې کعبـه وه د دوه سـترګو
مسـلط کـه بانـدی خـط مـو اس د کفـر

لا کـه مـخ لـه خـال و خـط آب و تـاب ډېـر
ولـی تـاب وی دا وریځـې د افتـاب ډېـر

د تـور خـط لیکـه ئـې ګـډه پـه سـپین مـخ شـوه
تـور او سـپین زمـا د سـترګو شـو پـیدا ګـډ

دارمـوز کـا د یـار خـط پـه ماتـه ژبـه
چـه خـوره کـړه نـن سـاعت هـر چـا تـه ژبـه

د اشـنا لـه خـال و خطـه معلـومېږی
چـه حمیـد بـه مسـافر د هندوسـتان شـی

لګـی لا د خـط پـه وخـت د یـار عتـاب سـخت
وی د شـپې بـاد و بـاران سـیل وسـیلاب سـخت

د نـو خطـو درشـتی زمـا اشـتی ده
پـه اغـزن بـوټی ارام کـا عنـدلیب زمـا

ځـه بـه خـوب کـوم د یـار د خـط لـه غمـه
چـه اغـزی مـې پـه لیمـو کښـې غـړوی

هسـی شـپه د یـار د خـط را بانـدی راغلـه
چـه هرګـز بـه تـر قیامتـه سـحر نشـی

خـال و خـط ئـې هسـې چاړې پـه مـخ وکـړی
لکـه ګـل شـی پښـو لانـدی دهاتیـانو

سـپیلنی غونـدی پـه اور د نـو خـط حسـن
سـر تـر پایـه سـره لمبـه شـم شـنه لـوخړه

دائـې خـط نشـو نمـا کانـدی لـه مخـه
کـه نـری نـری لـوګی ځـی لـه چراغـه

خط په مخ د صنم راغی که میاشت ګیر شوه په هاله کښې
وائې غالب په خوله کښې زیب کاکه ژاله شوه په لاله کښې

له دغو څو بیتو څخه دومره پته لګیږي چه حمید د فارسی شاعری له تاثیر لاندې ډېر زیات راغلی دی او دپښتو د شاعری خصوصیت ئې لږ څه بایللی دی د همدې لامله ځینی ځایونه ئی تخیل هم فارسی رنګ لری او ځینی فارسی مصطلحات ئی هم په کلام کښې لیدل کیږی چه یو څو نمونې ئې دا دي:

کــه حمیـــد د زنخـــدان لـــه غمـــه ژاړی
پـه کـوهی کښـې اویـزان دی نـه دی ګـرم

کـه مـې تـا د مـرګ سـلا نـه ده ورکـړی
زنخـــدان دی راتـــه کینـــی ګـــور پـــه څـــه

چـه ئـی سـتا د تنګـی خـولی تصـور واخسـت
پـه دی فکـر کښـې غنچـه شـوه پـه زړه تنګـه

دا زمـا پـه سـرو قـد د قـد لـه شـرمه
فلـــك ودرېـــده ســـرکوزی خمیـــده

چه خندا دی کیند کوهی په زنخدان کښې
مـا هالـه پکښـې لیـده خپـل پرېواتـه

وایـم پرېـوتم وسـل ګـزو کـوهی تـه
چـه پـه یـاد راتـه د ښـکلو زنخـدان شـی

چـه دا سـتا چـاه زنـخ تـه نـه رسـېږی
د کـم عمـر رسـن څـه کـوم بـی تـا

دلته باید څوك دا ګمان ونکړي چه زه د ده هر بیت چه نازك خیالی پکښې وی د فارسی ادب اغیزه بولم یا دا وایم چه په پښتو اشعارو کښې بیخی تخیل نشته او نازکخیالی پکښې نه ځائیږی – زه به تاسی ته د پښتو په عام ادب او لنډیو کښې هم نازکخیالی وښیم چه څوك ورته د فارسی اغیزه ونشی ویلی او د پښتو خپل مال ئې وبولي لکه:

په ګودر سور سالو ښکاره شو
ما وی دې تورو اوبو اور واخست مینه

حمید هم ځینی بیتونه لری چه هغه د ده خپل تخیل دی او پر دی رنګ نلری لکه دا بیتونه:

لکـه سـر د پسـه پـه اورغاښـونه سـپین کـا
هســی مــا لــره لــه غمــه خنــدا راغلــه

د اشـنا د منګـوری زلفـو پـه خیـال کښـې
مـوی پـه مـوی راپانـدی زهـر د منګـورځی

زما مقصد له فارسی تخیل څخه هغه تخیل دی چه په فارسی ادب کښې ئې د ضرب المثل حیث پیدا کړی دی او د فارسی د ټولو شاعرانو مشترك مال ګرزېدلی دی لکه د حمید پدی بیت کښې ئې چه ګورو:

د هوسۍ په ښکر برات زما د مطلب شو
هوسۍ زه نشم نیوی د پښو په دو

دلته که څه هم د فارسی دا مخصوص مضمون (برات عاشقان بر شاخ آهو) ډېر ښه ادا شویدی ځکه چه پدی ځای کښې دا مضمون یو مخصوص لطف هم لری چه (برات) نامی د حمید محبوب او معشوق هم و، او په همدغه سبب پکښې یوه ښه تلمیح هم شته مګر بیا هم د یوه پښتانه شاعر د ستاینی موجب نشی کیدی او د حمید دپاره ئې عیب بولو که څه هم د نورو دپاره حسن دی. حمید په همدغه سبب چه فارسی ادب لږ څه د ده د خولی خوند بل راز کړی دی ځینې داسی بیتونه ئې خولی ته ورغلی دی چه هغه

د پښتو د عمومي صفت منافي بلل کيږي او د نورو پښتنو شاعرانو په کلام کښې دومره ډېر نه ليدل کيږي لکه دا څو بيتونه:

بيهوده مې ځان شمېره د يار له پيسو	چه لايق په دغه شمار کښې نه وه نشو
دا خطاب د پادشاهي د سلطاني دی	چه يار وبولی حميد د اسپی په اسم
د حميد په څېر به ځان د ښکلو پسی کړی	که څوك بيا مومي د عشق کمينه فيض
په سرو کښې به ځان هومره حساب نکړم	څو حساب نشم د يار د درپه سپيو کښې
ستا د در د سپيو قدر مې بيا نه موند	که هر څو مې درته ځان کړ کمينه
چه سپي توب د عاشقي راځخه نه ځي	ځکه شم باله شاړه په تو په چخه
دا سپي توب دی زما خوښ ترسرېتوبه	که په مينه کښې هرڅوسړی سپي کېږی

برسېره پدې چه فارسي ذوق د ده په دېوان کښې دغه راز د عزت النفس منافي بيتونه پيدا کړی دی ځينې داسې بيتونه ئې هم د ده له قريحې زېږولی دی چه لکه د فارسي ځيني تخيلي بيتونه له واقعيت او حقيقت څخه ډېر لرې وی چه دغه راز بيتونه د پښتو په ادب کښې بل راز ايسي او د پښتو په ذوق هم چندان ښه نه لګی وګورئ حميد په يوه ځای کښې وائې:

زلزله د يار د خط د راتلو ګوره	نړوی مې په تندی آسمان د مشکو
چه اوريځ د يار د خط په خاطر راشي	اوروی مې ترليمو باران د مشکو

دا بيتونه علاوه پر دی چه د وقوعيت په لحاظ پری اعتراض کيدی شي د شعری تناسب په اعتبار هم د انتقاد وړ دی ځکه چه د مشکو اسمان د خط زلزله او بيا هغه مفهوم چه دی ئې له دی دوو مصروعو څخه اخلی څو رازه نواقص لری، همدارنګه د اوښکو باران ته د مشکو باران ويل هم يوه نوی خبره ده ...

په يوه بل ځای کښې وائي:

خال و خط ئې هسې چاری په مخ وکړی لکه ګل شي پښو لاندې د هاتيانو

دلته که خط د هاتی مثال پيدا کړی شي او مخ لکه ګل د دغه تور هاتی له پښو لاندی وګڼو نو د يوې بعيدی تشبيه په سبب څه اړخ ورسره لګوی مګر خال ته هيڅکله دا نشو ويلی ځکه چه هغه لا د مخ ښايست او ښه ښکاره کيدو سبب ګرزی نو خال پدی بيت کښې خوشې په خوشي د خط په ډب کښې ولاړ دغه راز شيان نور هم له فارسي نه پښتو

ته راغلی دی چه د حمید په اشعارو کښې له رحمان بابا او نورو شاعرانو څخه زیات تر سترګو کیږی.
رحمان بابا هم یو نیم ځای خط یاد کړیدی او د فارسی ادب اغیزه ئې په کلام کښې په هغه اندازه چه ګډون او اجتماع تقاضا کوی لیدل کیږی مګر د حمید پکښې کوډې ولاړی دی او د ده د نازکخیالۍ بوده یا تنسته ئې بللی شو.
د حمید ډیر بیتونه مو د خط په باب کښې واورېدل اوس د رحمان بابا یو بیت هم واورئ:

په رخسار چه دې د خط غبار څرګند شو　　　سربلنده شوه فرقه د خاکسارانو

که مو په یاد وی حمید هم دغسی یو بیت لری چه د مضمون په لحاظ همدغه بیت ته ډیر نږدی دی خو شاعریت ئې کمزوری دی ځکه چه هغه ښکاره او په ډانګ پیلی خپل معشوق ته وائي:

منت بار دې یم د ږیری د آغاز　　　چه ئې کم کړ ستا د حسن کبر و ناز

مګر رحمان بابا په هغه ژبه چه د شعر او ادب تقاضا ده همدغه مطلب ادا کوی او یوازی د حسن او ناز کمېدل لا څه چه د محبوب خاکسارۍ ته هم یو شاعرانه اشارت کوی او په مقابل کښې ئې خپله سربلندی ښئ مګر خپل مناسبت ورسره په ښه شان ساتی او په عین حال کښې د خط تشبیه له غبار سره او بیا د خاکسارۍ مفهوم پکښې پیدا کول پوره شعری کیف لري.
په یوه بل ځای کښې هم د رحمان بابا خط و خال ته پدی راز ګوری:

ستا د مخ په ورق باندی خط و خال دی　　　د مصحف په صحیفو باندی اعراب

پدی بیت کښې د خط و خال تشبیه د مصحف له اعرابونو سره شوېده او پخپله مخ لکه د مصحف پاڼه ګڼل شوېده مګر حمید پخپل یوه بیت کښې ورته د کتاب د حاشو نسبت کوی او وائي:

ځکه زه کوم اسره د یار و خط ته　　　روانیږی مشکل متن په حاشو

پدی کښې هیڅ شك نشته چه حمید هم پدې ځای کښې د رحمان بابا مطلب ادا کړیدی خو هغه کیف او لطف چه د مصحف او اعراب په کلمه کښې مومو په متن او حاشیو کښې ئې نه وینو ځکه چه د مخ تشبیه له مصحف سره نسبت متن ته زیات مناسبت

لرې او یوه ښه تخیل هم سړی ته پیدا کوي همدارنګه کله کله رحمان بابا چاه زنخدان هم یاد کړیدی لکه:

خوند د لبو او د چاه زنخدان ئې　　راشه ګوره زمزم دا دی کوثر دا دی

مګر حمید ورځنی سل ګزه کوهی جوړ کړی او خپل قبر ئې هم پکښې لیدلی دی.
سړی چه د رحمان بابا او حمید شاعرۍ ته ښه ځیر شی داسی معلومېږی چه حمید کله کله په پخپلو مضامینو او سخرو غوټو کښې هم شعر او شاعری لټوی مګر رحمان بابا یوازی په ساده بیان کښې شعری سحر پیدا کړیدی او هېڅکله داسی نه کوی چه د خط له وریځی ځخه د مشکو بارانونه و اوروی یا د خط د زلزلی په اثر کښې د مشکو اسمان و نړوی – له خط نه هاتیان هم کله نه جوړوی او د هوسی په ښکر براتونه هم نه لیکی مګر حمید اسمان ته د شعر ځینه ایښی ده(۱) او همدومره پاته دی چه د غم له زنګانه سر راپورته کړی او پورته ورخیژی خو زما په ګمان چه همدغسی مغموم ورختلی دی او د فلك په مانی کښې ئې هم د غم اورونه بل کړیدی لکه چه پخپله وائي:

چه بلېږی پکښې اور زما د آه　　څه به نه وی د فلك مانۍ سیاه

د همدی لامله خپل اشنا ته هم له پاسه دا راز پیغام استوي:

سر ترونی نوي میاشت تر سر جار باسی　　د هر ښکلی درد په سر دی ستا له درده

هغه وخت چه د خپل صنم په مخ د خط لیکه شاوخوا ګوری نو هم سمدلاسه وائي:

خط په مخ د صنم راغی که میاشت ګیر شوه په هاله کښې　　دائی غابښ په خوله کښې زیب کا که ژاله شوه په لاله کښې

د اسمان شفق هم د خپل زخمی زړګی د سمال بولی چه په همدغه اسمانی سیر کښې ورڅخه لوېدلی او هلته پاته شویدی لکه چه پخپله وائي:

ناخبره خلق ئې ولی شفق بولی　　دا زما د زړه له زخم د سمال پربووت

نو څنګه چه په فارسی کښې بیدل پخپله شاعرۍ کښې په یو سخته لاره روان دی چه غرونه او پېچو می پکښې زښت ډېر دي حمید هم کله کله په لوړو مضمونو پسی د اسمان په څنډوګرزی او له عامې سطحې ډېر ډېر پورته کېږی مګر رحمان بابا پخپله مسله ناست دی د اسمان راڼه ستوری ئې په لمن کښې لکه مرغلري را ټوئېږی: دی ورځنی د لویو او وړو دپاره ښایسته امیلونه جوړوی او د خپلو نمسیانو په غاړه کښې ئې اچوی.

---

(۱)و اسمان ته به د شعر ځینی کښېږدی
که حمید د غم له سره زنګون وکیښ

نو د حمید د شاعرۍ زور او قوت اغلباً په تکلفی او پېچیده مضامینو کښې ګورو او زیاته پهلوانی ئی هم په همدغه تشبیهاتو او استعاراتو کښې وینو مګر د رحمان بابا په شعر کښې یو بل راز کیف ممو چه هغه د ده په ساده انشا کښې د شعر پرښتو اغږلی دی او په هېڅ راز تکلف نه دی بنا – د همدی لامله کله سړی د ده په ځینی اشعارو کښې یو ډول خوند او خوږوالی څکی چه هلته د تشبیه یا استعارۍ غازه هېڅ نه لیدل کېږی او څه تخیل هم پکښې نه وی لکه پدی بیتو کښې:

که یوځله مې دی زلف په لاس کښېوزی | یو وېښته به دی په درست جهان ورنکړم
څو دی ونه وینم سترګی که خدای کاندی | عزرائیل لره به هومره ځان ورنکړم
په رحمان باندی د لبو می حرام دی | څو د خپلو وینو جام تاوان ورنکړم

د رحمان بابا په دېوان کښې دغه راز ډېر بیتونه موندلی شو چه لکه اصلي مرغلې له ځانه یوه اصلی رڼا لری او د خپل ساده جوهر په لحاظ هر چا ته ښکلی او ښایسته ښکاری وګورئ! دا بیت:

څه اثر به ئې د عقل وی په سر کښې | د هغو په سر چه کښېنی ښاپېرۍ

څومره ساده کیف لری چه هېڅکله ئې سړی په یوه تکلفی او پېچیده مضمون کښې نه مومی.
څوك چه د رحمان بابا په دیوان کښې مطالعه لری هغه به دا ومنی چه د ده ساده انشا یو دا راز خوند او کیف لری چه هغه هېڅکله په مصنوعی اشعارو او شعری صنایو کښې نشو موندلی دا اقتدار خدای یوازی رحمان بابا ته ورکړی دی چه ډېر پېچیده او ګران مضمونونه دومره ساده او اسانه کړی چه خاص و عام هر څوك پرې وپوهېږی او خوند ورځنی واخلی – دی ډېر ځله په یوه غزل کښې د عشق مرموز کیفیتونه، د ژوندانه پټه فلسفه او شاعرانه نازك خیالات داسې یو ځای کوی چه یو ډېر ساده او روان خوندور شعر ورځنی جوړېږی.
د نمونی په ډول ئی دا څو بیتونه وګورئ:

که په ګنج د شهاهۍ فخر شهریار کا | عاشقان ئې د دلبرو په رخسار کا
خرقه پوشو په خرقه کښې دی موندلی | هغه حظ چه په دنیا کښې دنیا دا کار
پتنګانو لره خدای ورکړ په اور کښې | هغه عیش چه ئې بلبلی په ګلزار کا
یار د نازله خوبه پاڅی پسی ګرزی | چه فلك د عاشقانو بخت بیدار کا
نیمه شپه ئې یار تر سره پوری کښنې | لکه شمع چه څوك بله په مزار کا
د مستۍ د هوښیاری یون نښه څرګندوی | په هر چا کښې چه څه وی هسی رفتار کا

د بلبلـــو نغمـــه زاغ کـــولی نشــی		هـر سـرود اواز پـه طـور د خپـل تـار کـا

د حمید د شاعرۍ رنګ به هم د ده له اشعارو څخه څه نه څه معلوم شوی وی چه دا د عشق او مینی په لمبو سوی او ستی شاعر بی له سوز او ګدازه نور څه نه خوښوی او بل راز ژوندون هېڅکله له خدایه نه غواړی د همدی لامله د خپل دیوان شروع په دی ډول کوی:

الهی د محبت سوز و ګداز را		په دا اور کښې د سهی سمندر ساز را
تن پرور بلبل دی عیش کاندی پر ګلو		پروانه لره په اور زما ګداز را

څنګه چه دی د خپل دیوان په آغاز کښې خپله خط مشی ښئ او له لویه خدایه د یوه سوزان عشق آرزو کوی تر آخره پوری د ده په زړه کښې دا لمبه نه سړېږی او هر هر ځای همداغه سوال کوی:

چه دی نوم په غوږو واروم سره لمبه شم		هومره سوز را کښې پیدا کړی زما ربه

د همدې لامله په هر ځای کښې چه د مینی او عشق خبره یادېږی د ده په مخکښې سری لمبی جلوه کوی او د سوز ګداز منظری ئې سترګوته درېږی او په ډول ډول پیرایو کښې وائی:

لـه حجابـه ئـې جلـوه هسـې جمـال کـا		لکـه سـره لمبـه چـه خېـژی لـه تنـوره
زه د شمع پـه څېـر اور پـه تنـدی بـل کـړم		تـه د صـبح پـه څېـر خانـدی لـه غـروره
هـر سـاعت لکـه خلیـل پـه عاشـقی کښـې		تماشـه کـړم د ګلـزار پـه سـرو لمبـو کښـې
لکـه مـوم سـوز و ګـداز مـومی لـه اوره		هسـی زه مـومم لـه تـا سـوز و ګـداز
شـومی سـوز لکـه د شـمع دل افـروز		پـه ژړا مـې ځکـه نـه ځـی د زړه سـوز
هسـې یـم پـه درد و غـم کښـې د دلبـر خـوښ		لکـه اوسـی پـه سـره اور کښـې سـمندر خـوښ
همـه عمـر ولاړ بنـه یـم پـه سـره اور کښـې		نـه بـی یـاره د شـاهۍ پـه شـر و شـور کښـې
سـری لمبـې سـتی سـهی پـه صـورت بانـدی		سـهېدی نشـی بـی یـاره پـه پېغـور کښـې
چـه څـراغ د یـار د مـخ راتـه بـل نـه وی		زه پـه ګـور کښـې ګـڼم خپـل سـر پـه دا ګـور کښـې
د حمیـد د زړه رڼـا پـه ښـکلی مـخ ده		پـه دا ګـور کښـې نشـته بلـه بلـه شـمع

نو دغه سپېڅلی اور چه هر وخت د ده د زړه په کوه طور کښې بلېږی او د ده مخه رڼا کوی د هر راز ستایلو او نمانځلو حق لری ځکه چه همدغه اور د شعر او انسانی مینی ساه ده چه د انسان د زړه په فانوس کښې رڼا کوی او بشر ته د سعادت لوری او لاره

ښئ- د ده له همدی اور څخه د شعر او شاعرۍ ډېرې ډيوې هرېخواته بلې شويدی او ډېرو خونو ته ئې رڼا رسيدلې ده.

دغه سوز وګداز چه حميد ئې له خدايه غواړی او لکه پتنګ ورپسې شمع او ډيوې لټوی د انسان ازلی برخه ده او د انسانيت په دنيا کښې ډېر لوړ قيمت لری.

دا جذبه بايد شاعران ورورزی او دا هنګامه همدغسی ګرمه وساتی لکه چه حميد ساتلې ده ځکه چه شعر د همدغه احساس د ويښولو او پالنې دپاره دنيا ته راغلی دی او د زړونو اصلاح هم په همدغه دوا باندی کېږی – يو رښتيانی او فطری شاعر بايد په دنيا کښې بې له مينې او حسن څخه بل حقيقت ته قايل نشی او نور څه ونه پېژنی لکه چه حميد وائی:

يا د ښکلو دپاوليو شرنګهار دی   يا د عشق د لېونيو د ځنځير

مګر پدی دواړو کښې هم د عشق او مينې حق مقدم ګڼي او په حسن باندې ډېره ترجيح ورکوی لکه چه په يوه بل ځای کښې وائي:

هنګامه د مينی ګرمه ده تر حسنه   د مجنون د درګدا شه ليلی مشه

نو ويلی شو چه حميد د شعر او شاعرۍ په مقام کښې د يوه پاخه استاذ ځای لری ځکه چه ده د شعر اصلی او اساسی راز ډېر ښه پېژندلی دی او حق لری چه د يوه نوی مکتب او سبك استاذ ورته ووايو.

وروسته تر دی لږی ډېری معرفې اوس د دی دواړو منلو او مشهورو شاعرانو د شعر نمونې وګورئ:

<u>رحمان بابا:</u>

لمړۍ نمونه

بيا دی نوی شراب ځکلی دی پوهېږم   په رخسار دې ګل کرلی دی پوهېږم
که هزار ځله لاس سره کړی په نکريزو   تا زما په وينو ولی دی پوهېږم
معرکه زما د مرګ نه ده نو څه ده   رقيبان چه دی بللی دی پوهېږم
څه حاجت دی چه دی خط په ملا لولم   چه زما په باب دی ښکلی دی پوهېږم
رقيبان چه دا تېری په رحمان کاندی   تا پخوا پوری نيولی دی پوهېږم

دوهمه نمونه

زه دا هسې لېونی او مجنون چا کړم؟   له رواج او له رسومه بيرون چا کړم؟
نه پوهېږم چه دا هسې چاری څوك کا؟   لېونی د خپل نګاه په افسون چا کړم؟
کومې سترګی کوم باڼه کومه غمزه ده؟   ډوب شهيد غوندی په خاك او په خون چا کړم؟
توان توفيق چه د فتنو را څخه نه ؤ   په فتنې د تورو سترګو مفتون چا کړم؟

رحمان هیڅ له خپله ځانه خبر نه یم　　چه دا هسې رنګ زبون او محزون چا کړم

درېمه نمونه

ستا د عشق حرفونو تور نه دی ګلګون دی　　هم په دا چه نوشته په جګر خون دی
تش به نه شی هغه خم د عشق له میو　　چه ئې خاوری د فرهاد او د مجنون دی
مقتولان ستا د غمزو دی لاله نه دی　　چه په سره کفن له خاورو را بیرون دی
چه بهائې د ځلمیو څخه نشته　　جونه نه دی جوړ ګنجونه د قارون دی
بادشاهان به په یودم کښې ګدایان کا　　ما لیدلی فسادونه د ګردون دی
د رحمان د زره خوناب مګر قبول شه　　چه مخونه د دلبرو پری ګلګون دی

څلورمه نمونه

ستا د مینې ګوهر نشته په هر آب کښې　　مګر بیا موند شی د اوښو په دریاب کښې
که ته وینی زما پټی څکی دلبرې　　رنګ د لبو دی ګواه دی پدا باب کښې
په هر ځای چه ستا د لبو نوم آغاز شی　　د لاله ؤ باران اوری په حباب کښې
زه حیران دا ستا د وروځو د تور خال یم　　کافر څه رنګه سجده کاندی محراب کښې
ګل له ډېری باریکۍ په شبنم خور شی　　نازک زرونه بدوی په صاف جواب کښې
د بهار په ګلو اوری بارانونه　　د څڅوبکی طاقت نشته په حباب کښې

پنځمه نمونه

زه د یار په دردو غم کښې شادمان یم　　لکه ګل د پریشانۍ په وخت خندان یم
یو وینسته مې د صورت بې عشقه نه دی　　خوکیدار پخپل نفس د خپل کاروان یم
د کاملې عقیدې له برکته　　د دوهی په غاړه ناست شاه جهان یم
روښنائی مې په طلب کښې شوه حاصله　　شپه او ورځ لکه افتاب په لار روان یم
دلبرانو ته خاك تر تلې لاندې　　د دې نور جهان په سر لکه اسمان یم
چه د یار په دیدن سر او مال ښندمه　　خلقو واوری زه هغه عبدالرحمن یم

شپږمه نمونه

که مې خوك په فقیرۍ شمیری فقیر یم　　که می خوك په امیرۍ شمیری امیر یم
د دلبرو صدقې له ئې غواړم　　هسې نه چه په دنیا پسې زهیر یم
هم پند اخلم هم پند وایمه هر چا ته　　زه د ځینو یم مرید د ځینو پیر یم
په هجران کښې د وصال خیال را سره وی　　په زندان کښې له یوسف سره اسیر یم
په خندا کښې مې ژړا ده لکه شمع　　له عالم پټ پنهان د ځان په ویر یم
ازادی تر دا په هور ته بله نشته　　چه بندی د یار د زلفو په ځنځیر یم

همیشه په غور ناری د هجران اورم		رحمٰن ځکه د خپل یار مخ ته په ځیر یم

حمید ماشوخیل:

لمړی نمونه

له حیا دی آئینه په مخ کښې آب شوه		په فراق دی ګونه زېړه د افتاب شوه
ورځ په ورځ ئې روښنائی د مخ زیاتېږی		نوی میاشت چه دی روانه په رکاب شوه
چه ئې ګل دا ستا د مخ په ګرېوان کښېښود		شګوفه د زړه په وینو کښې غرقاب شوه
بیا به ولکوی اور د چا په خونه		چه له قهره ئې سمن بشره ګلاب شوه
چه مشغول دا ستا د مخ په خال وخط شوم		څه عجب که د هغو سینه کباب شوه
ته چه توره تېروی د مخ پوهېږم		مقرره شهید ګی زما په باب شوه
ستا د غم له ډېرو اوښکو چه تل ژاړم		د حمید خونه په مخکښې د سیلاب شوه

دوهمه نمونه

ارزومند د یاد درد و دوا مشه		بیګانه د خپلو مینځ لره رامشه
هنګامه د مینې ګرمه ده تر حسنه		د مجنون د درکدا شه لیلی مشه
که بانو دی د نګار تول تېره غشی		یو زما د زړه له نښې خطا مشه
که بلا په عشق کښې ډېری دی ناصحه		دا بلا واړه په ما شه په تا مشه
بی له غمه د عشق هر غم ضرر کاندی		څوك له خوا د آهو چشمو جدا مشه
هېڅ دی دم ورباندی نه لګی ناصحه		دا حمید بلا وهلی ملا مشه

دریمه نمونه

که په مینه کښې مې سر د دلارام ولاړ		د لکونو په سودا مې یو جدام ولاړ
چه مې ولید کفرستان د تورو زلفو		عقل وهوش مې له خاطره د اسلام ولاړ
څله نه ژاړم غنچې غوندی سرې سترګی		چه له غېږی مې وصال د ګل اندام ولاړ
چه مې نه مونده وصال د دلبرانو		وجنت وته مې فکر له ناکام ولاړ
چه مې زړه د ترکو وصل په سر غواړی		په سپورمې پسې هلك سرته د بام ولاړ

څلورمه نمونه

چه دی نکړم په نیکیو ننګ و نام لور		په دوه چومه دی د ختو مشه بام لور
زیات وکم تر خپله قدره قدم ږده		د مرغه په اندازه غوروه دام لور
د مجلس د اهل دلو لوئی مکړه		د قران په نزدیك نشی اخست ګام لور
استغنا له خلقو نشه د کمال ده		د صاحب په څنګ کښې نه دری غلام لور

چه په پوزه ئې پېزوان نه وی د طمع
د هغو خلقو ګردن بويه مدام لوړ

پنځمه نمونه

ځو به خوری پردی مالونه په ستم
يوه ورځ به دی په نس کښې شی اړم
د مظلوم د مال روټۍ خپله بوټۍ خوری
مشه هيڅ په دا خوراك خوښ و خرم
زمانی دی ډېر مزری هسی خوار کړی
چه وهلی اوس پيشو ته نشی دم
چيری نشی دهاتی تر پښو لاندې
په عاجز مچ و مېږی مه ږده قدم
د يوه تن اندامونه دی ښېشکه
لوی هلك بنی ادم په صورت سم
ته هم هيڅ له پرښتی زوکړی نه ئې
چه چارپای بولی دا نور بنی آدم
آدم زاد دی د يوی ونی ښاخونه
چېرته ته ښاخ د زعفران شوی نور شړشم
آئينه د زنګون ونيسی و مخ ته
پکښې ګوره احوال د جام جم
د انصاف وروښنائی وته را ووزه
پرېږده زيست د خود بينۍ په تور تم
که امسائی د موسی بولی ګړی
ښائی نن ساعت حميده ستا قلم

شپږمه نمونه

ربه زړه د رقيب نرم په احسان کړی
دا هندو را باندې څه خو مسلمان کړی
زما صبر تېره توره کړی په عشق کښې
رقيبان ورباندې غوځ پخپل ګمان کړی
چه خاطر د آهو چشمو پری وحشت خوری
هغه واړه ودانی زما دامان کړی
اور زما د دين دنيا په كور كړه پوری
خومی عذر په عزت د عشق مهمان کړی
چه روښان د يار د مخ په ډيوه نه وی
وران زما د زندګۍ خان ومان کړی
يا زمان د يار د وصل کړی رانوی
يامی عمر په هجران کښې يوزمان کړی

ګوره نن په ځير ځير مخ د يار حميده
چه سبا ورپسی لاس مړی ارمان کړی